

Némedi István bírósági titkár,
Tatabányai Törvényszék

IX. évfolyam | Vol. IX
2015/2. szám | No. 2/2015
Tanulmány | Article
www.dieip.hu

„Óriás leszel” – avagy gyermekfelfogásunk naiv optimizmusa

Bevezetés

„A gyermekkort évszázadok óta népmesék, legendák, mítoszok és tündérmesék lengik körül...” – írja L. Frank Baum „*Őz, a csodák csodája*” című könyve előszavában. Ahogy az idők folyamán változtak ezek a mesék és legendák, úgy változott a gyermekek társadalmi, erkölcsi, jogi vagy bármely más szempontú megítélése is.

A gyermekvédelem komplexitását tartottam szem előtt, amikor olyan átfogó téma ismertetésébe vágtam, mint a címben jelzett, és első hallásra talán parttalannak tűnő problémakör. Címválasztásom József Attila „*Altató*” című versére utal, amelyben a költő azt írja: „*óriás leszel, csak hunyd be kis szemed*”. Tűzoltó, katona, vadakat terelő juhász – szerepek, amelyeket a kis Balázs a társadalomban betölthet, vagy történelmileg betölthetett. És a sor végtelen(nek tűnő).

Írásomban három fő pillér köré építem gondolataimat. Az első fejezetben a gyermekkor történetével, a második fejezetben a gyermekkor jogágakon átívelő bemutatásával, a harmadik fejezetben pedig kifejezetten a gyermekkor büntetőjogi aspektusaival foglalkozom. E szélesre szabott témában mindent átfogni nyilván kudarcra ítélt vállalkozás, így nem tekintettem ezt célomnak én sem.

Szándékaim egyrészt arra irányulnak, hogy szemléltessem: a gyermekeket minden történelmi periódusban – ideértve jelenkorunk történetét is – az adott korszaknak megfelelő módon kezelték/kezelik, ezért értékorientációtól függően jónak vagy rossznak minősíteni például a középkor gyermekfelfogását elhibázott, és egyben történelmietlen melléfogás. Másik fő célom annak érzékeltetése, hogy jogszabályaink hangzatos elvei és a valóság sokszor szinte kibékíthetetlen ellentmondásban állnak egymással.

A gyermekkor-történetről szóló első fejezetben leírt – sokszor furcsának tűnő – felfogások nem jelentik részemről az adott szemlélet erkölcsi el- vagy megítélését, inkább csak annyit mondanak el: más, mint korunk felfogása. A gyermekkor jogági bemutatása során nagyban igazodom a történeti részben érintett témákhoz, így bőszéggel lesznek visszatérő motívumok: a gyermekkítételtől az otthonszülésen, a család funkcióin és a gyermeknevelésen át, egészen a gyermekvédelemig. Ezekben a napjainkban jogilag szabályozott kérdésekben ugyanúgy előfordulnak furcsaságok, mint a történelem folyamán bárhol és bármikor, különösen, ha a jogi normák sokszínűsége mellett észrevesszük a valóság olykor rideg szürkeségét.

Az „általános” jogági bemutatáson kívül, külön fejezetben kapott helyet a gyermekkor büntetőjogi megítélése, miközben a büntetőjog jogrendszerünknek a többi jogággal azonos rangú és jelentőségű jogága. A külön fejezetben tárgyalás fő oka, hogy a 2013. július 1-jén hatályba lépett 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 16. §-a taxatív meg határozott bűncselekmények vonatkozásában, és a további törvényi feltételek megléte esetén lehetővé teszi – persze nem minden jogtörténeti előzmény nélkül, amelyre szintén a harmadik fejezetben térek ki – a 12–14 év

közötti „gyermek” büntetőjogi felelősségre vonását. A szabályozás által felvetődött jogalkalmazási nehézségek méltó helyet biztosítanak e kérdésnek az első két fejezetben ismertetett furcsaságok folyamában.

Reményeim szerint olvasóm/bírálom nem érzi majd úgy, mint ahogy én éreztem magam a tanulmány írásának kezdetekor: egy pillanat alatt a mondai Labürinthosz zezugos folyosóin találtam magam, csak sajnos Ariadné fonala nélkül. Amennyiben a gyermekvédelemhez szükséges komplex szemlélet érződik majd e sorokon, elégedettek lehetünk, témaválasztásom tág kereti okán azonban „*az istenek és a hérósok legyenek elnézőek irántunk, amiért e dolgokról annyit beszélünk*” (Hérodotosz: A görög–perzsa háború II. 45.).

I. A gyermekkor története

„*A gyermekkor története rémálom, amelyből csak mostanában kezdünk felébredni. Minél távolabb megyünk vissza a történelemben, annál alacsonyabb a gyermekekről való gondoskodás színvonala, és annál nagyobb a valószínűsége, hogy a gyermekeket megölték, kitéték, testileg bántalmazták, terrorizálták, vagy szexuálisan zaklatták*” – idézi PUKÁNSZKY Béla, a gyermekkor-történet jeles hazai kutatója a témában szintén hírnevet szerzett Lloyd DEMAUSE tanulmányának szavait.¹

A gyermekkor történetét vizsgálva könnyű beleesni az elfogultság csapdájába, és korunk erkölcsi magasságából visszatekintve elítélni régebbi korok gyermekszemléletét. PUKÁNSZKY szerint ez „*történetietlen szemléletmódot tükröző hiba lenne*”.² Parázs vitát szíthatna ráadásul, ha elgondolkodnánk azon, vajon akkor vagyunk-e kegyetlenebbek, ha a Taigetosz szikláinak közé, vagy akkor, ha naponta néhány órára a televízió vagy a számítógép elé tesszük (ki) gyermekeinket.

Lükurgosz spártai király szerint – amint ezt Plutarkhosz Lükurgoszról szóló életrajzából megtudjuk – „*a szabad elhatározás erősebb kötelék minden kényszernél, s ezt az ifjakba a nevelésnek kell beoltania, amely náluk a törvényhozó szerepét töltötte be*” (Plutarkhosz: Lükurgosz 13.). A spártai nevelés keretében „*a lányok testét versenyfutással, birkózással, diszkosz- és dárdatétellel edzette, hogy a jövőbeni magzat erős, edzett és egészséges szervezetben fogadjon és növekedjen, s a nők könnyen viseljék el a gyermekszüléssel járó fájdalmakat*” (Plutarkhosz: Lükurgosz 14.). Az újszülött fiúgyermeket, akit nem az apa, hanem az állam tulajdonának tekintettek, születése után a törzsek vénei vizsgálták meg. Ha egészségesnek találták, utasították az apát a felnevelésére, „*de ha idétlen vagy nyomorék volt, bedobták a Taigetosz Apothetai nevű szakadékába – azzal a meggyőződéssel, hogy nem előnyös sem a gyermeknek, sem az államnak, ha egy születésétől kezdve gyenge és életképtelen ember marad életben*” (Plutarkhosz: Lükurgosz 16.).

Az idézett spártai példa nyomán sokan adnak hangot felháborodásuknak: barbárnak, kegyetlennek minősítve a gyermekkitétel szokását. A fogyatékkal született gyermekeket ugyanakkor a mai napig nem tudja „hova tenni” a társadalom, s még abban is bizonytalanok vagyunk, egyáltalán hogyan nevezzük azt, aki „nem egészséges”: sérült ember (sérültséggel élő ember), akadályozott ember (akadályozottsággal élő ember), fogyatékos ember (fogyatékos-sággal élő ember).³ A KÁLMÁN–KÖNCZEI szerzőpáros keserű hangon, ugyanakkor sajnos valóságosan jegyzi meg: „*A Taigetosz nem szűnt meg. Tovább él egyes sérülten született gyermek szüleinek reakcióiban, e gyermekek konfliktusaiban, a mindannyiukat érő gúnyolódásban, az előítéletekben s a rájuk vert stigmákban, a bélyegben*”.⁴

Az ókori civilizációkban nem volt ritka sem a gyermekkitétel, sem a rituális gyermekáldozat bemutatása. Napjainkban gyermekáldozatot nem mutatunk be⁵ – legalábbis nem azon a módon,

¹ PUKÁNSZKY 2001. 33.

² PUKÁNSZKY 2001. 36.

³ KÁLMÁN–KÖNCZEI 2002. 23.

⁴ KÁLMÁN–KÖNCZEI 2002. 98.

⁵ Ellenpéldaként: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/newsnight/8441813.stm>

De iurisprudencia et iure publico

ahogy például azt az ókori Föníciában tették –, változatos utakon és célokból mégis sokszor feláldozzuk gyermekeinket. Feláldozzuk őket, amikor „apának dolgoznia kell” és feláldozzuk őket akkor is, amikor „anya és apa már nem szeretik egymást”, s ez utóbbi tényező könnyedén írja felül a gyermek mindenek felett álló érdekeit az olyan családjogi perekben, amelyeknek fő- vagy járulékos kérdése a szülői felügyeleti jog rendezése.

A gyermekkítétel és a gyermekáldozat szokása ellenére „az ókori társadalmakban a gyermeknek fontos szerepet tulajdonítottak”.⁶ Egyiptomban például a családalapítást, az utódnemzést kifejezetten fontosnak tartották, mivel úgy gondolták, az embernek nem csupán a földi boldogsága, de a halál utáni élete is függ attól, hogy utódai megőrzik-e emlékét. Ezzel összefüggésben – az életre szóló házasságok mellett – a próbaházasságok szokása is kialakult, melynek célja a próbaházasság kilenc hónapja alatt annak kiderítése volt, a férj remélhet-e gyermeket a kiválasztott asszonytól.⁷ Más ókori népektől eltérően Egyiptomban a csecsemőgyilkosságot is tiltották.⁸ Mezopotámiában pedig a gyermekeknek adott nevek kifejezetten a gyermekek iránti szeretetről árulkodnak: Csöppség, Élet, Bőség, Éljen, Ég Királya stb.⁹

„Embernek, azaz természetes személynek tekintették a rómaiak – az ókor legnagyobb nevű orvosának, Hippokratésznek a tanítása nyomán (vö. Paul. D. 1, 5, 12) – a fogantatástól számítva legkorábban a hetedik hónapban élve megszületett újszülöttet, feltéve, hogy emberi formája van, nem torzszülött (*monstrum, portentum, prodigium*). [...] Az élveszületés biztos jeleként a prokuliánusok azt tekintették, hogy az újszülött bangokat hallatott, a szabinianusok, akiknek felfogását később Jusztiniánusz magáévá tette, élve születettnek tekintették a hallgatag újszülöttet is, ha egyéb életjeleket produkált (vö. C. 6, 29, 3.).”¹⁰

A római jog – amelyet Johann Wolfgang von Goethe egy kacsához hasonlított¹¹ – sajátos jogintézménye volt a *patria potestas*. A *patria potestas*, azaz az apai hatalom keretében a római családfőt megillette a gyermek élete és halála feletti rendelkezés (*ius vitae necisque*), az elsőszülöttek kivételével a gyermekkítétel joga (*ius exponendī*), a gyermekeladás joga (*ius vendendī*) és a noxába adás joga (*ius noxae dedendī*).¹² „Az ősi időkben a családfő a lába elé helyezte újszülött felemelésével (*tollere liberos*) fogadta be az utódot a családba. Ellenkező esetben az újszülöttet kitétték vagy eladták *trans Tiberim rabszolgának*.”¹³ A családfőnek ezt a korlátlan tünő hatalmát kezdetben csak a *mos* – az erkölcs mint önálló normarendszer –, később a *ius* szabályai korlátozták, míg I. Valentinianus császár (364–375) egy 365-ben kiadott rendelete teljesen eltörölte a *ius vitae necisque*.¹⁴ I. Iustinianus császár (527–565) a korábban megengedett gyermekkítételt már emberölésnek büntette.¹⁵

A rómaiak gyermekfelfogását félrevezető lenne kizárólag a római jog szabályain keresztül megítélni. Érdemes e helyütt megemlékezni a római pedagógia kiemelkedő alakjáról, Marcus Fabius Quintilianusról. Quintilianus a szónoklattanról írott könyvében a következőt olvashatjuk: „Az apa tehát, miután fia megszületett, rögtön a legnagyobb reményt helyezze belé: így kezdettől fogva szorgalmasabb lesz. [...] Buta és nehéz fölfogású emberek természetből fogva nem születnek gyakrabban, mint testi fogyatékosok és szörnyszülöttek, de hogy ennyire kevés ilyen van, bizonyíték arra, hogy a gyermekekben a legtöbb dologra megvan a remény.” (Quintilianus: Szónoklattan 71–72.) Quintilianus fontosnak tartja, hogy a gyermeket nevelő szülők, dajkák műveltek legyenek, szépen beszéljenek; az iskolai oktatást

⁶ PUKÁNSZKY 2001. 43.

⁷ KÁKOSY 2005. 242.

⁸ KATUS László szerint az ókorban „a csecsemőgyilkosság a fogamzásgátlás modern változatai előtt a születésszabályozás azon kevés módjának egyike volt, amely hatékonynak és az anya szémszögéből biztonságosnak számított.” (KATUS 2014. 532.)

⁹ PUKÁNSZKY 2001. 37.

¹⁰ BESSENYŐ 2003. 211.

¹¹ Peter STEIN a római jog továbbélése kapcsán hivatkozik Goethe azon megállapítására, „miszertint a római jog egy kacsához hasonlít: időnként nagy jelentőségre tesz szert, és a víz felszínén úszik, máskor lemerül a mélybe, és rejtve marad a tekintetek elől. Mégis mindig jelen van.” (STEIN 2005. 152.)

¹² FÖLDI–HAMZA 2000. 243.

¹³ BESSENYŐ 2003. 219.

¹⁴ FÖLDI–HAMZA 2000. 244.

¹⁵ BENEDEK–PÓKECZ KOVÁCS 2013. 127.

De iurisprudencia et iure publico

előtérbe helyezi a családban folyó magánneveléssel szemben; és határozottan fellép a korban igen elterjedt testi fenyítés ellen, azt vallva, hogy a gyermeket büntetni kell, ha nem engedelmeskedik, de verni nem szabad.¹⁶

A kereszténység – amint erről az Újszövetség tanúskodik – a gyermekekben a tisztaság, az ártatlanság jelképét látta. A keresztény bölcselők közül többen is foglalkoztak nevelési kérdésekkel.¹⁷ Szent Ágoston (354–430) felfogása szerint például – akinek az eredendő bűnre vonatkozó nézetei pedagógiai kihatással is voltak – szeretettel párosuló szigorral kell nevelni a gyermeket, amelynek keretében a szeretet és a gyakori testi fenyítés tökéletesen megférnek egymás mellett.¹⁸ Ennek ismeretében furcsa érzés Szent Ágoston Vallomásaiban a saját gyermekkoráról írt következő gondolatokat olvasni: „*Hozzád fordultam tehat már gyermekésszel, én erősségem és menedékem, téged bívtalak akadozó nyelvemmel. Akármilyen kicsiny voltam, igen nagy buzgósággal könyörögtem hozzád, hogy verést ne kapjak az iskolában. És mikor aztán nem hallgattál meg (kár ugyan nem esett bennem), a nagyok, sőt a szüleim is, kik pedig biztosan nem kívántak nekem rosszat, a verés tetejébe még alaposan ki is nevettek, pedig jaj, a verés úgyszólván gonosz nagy baj volt nekem.*” (Szent Ágoston: Vallomások I. könyv IX. Fejezet)

PUKÁNSZKY szerint a keresztény egyházatyák írásai ambivalens érzelmekről tanúskodnak, ugyanakkor „*maga az a tény, hogy kiemelten foglalkoztak a gyermekséggel, hozzájárult abhoz, hogy a Róma végnapjaiban uralkodó közömbös gyermekszemlélet lassanként átformálódott.*”¹⁹ Az egyházatyák tevékenysége a gyermekek iránti részvét és könyörület érzését erősítették azzal, hogy hirdették: a gyermekeknek lelkük van.²⁰

A középkorban a házasság fő céljának gyermekek nemzését tartották, és a házasságon belüli nemi élet is csak e cél érdekében kerülhetett a „nem bűnös” kategóriába. Minden olyasmi tilos volt ugyanakkor, ami ezt megakadályozta, így abortuszért igen súlyos penitenciát szabtak ki. Az egyház a 4. és a 11. század között eleinte csak ajánlott, később kötelező előírások formájában, részben a nő fiziológiai ciklusaihoz, részben a keresztény naptár szent ünnepeihez, időszakaihoz igazodó szexuális megtartóztatási tilalmakat vezetett be,²¹ s a tilalmak megszegőit a prédikációkban azzal fenyegették, hogy torzszülötteket, leprás, epilepsziás és egyéb betegségekben szenvedő gyermekeket fognak a világra hozni.²² A torzszülöttektől való félelem tehát e korban is erősen tartja magát, és az egyház könnyen kihasználhatta e félelmet, hiszen hol volt már ekkor a régi-régi spártai szokás, amely mindezt alaptalanná tette volna. Források hiányában nehéz megítélni, hogy a megtartóztatási tilalmakat mennyire tartották be a hívek. Szemléletes ugyanakkor e tekintetben Sienai Szent Bernardin, 15. századi hitszónok megjegyzése: „*ezer házaspár közül – úgy vélem – 999 az ördög.*”²³

A középkori gyermekszemlélet kapcsán KATUS László és PUKÁNSZKY is hivatkozik Philippe ARIÈS francia szerzőre, aki az 1960-as években írt könyvében azt állította: a középkori ember a gyermeket kicsinyített felnőttként látta, a gyermekkor nem is igazán létezett, illetve a gyermekek iránti szeretet is csak a középkor vége felé alakult ki.²⁴ ARIÈS elméletének szép számmal akadtak bírálói, kritikusai. Egy részük kifejezetten vitatja az elméletet, míg mások differenciáltabb középkori gyermekszemléletet feltételeznek. A bírálókkal én is sok tekintetben egyetértek, s úgy gondolom, hogy az efféle általánosító megjegyzések túlzó leegyszerűsítéseken

¹⁶ PUKÁNSZKY–NÉMETH 1997. 73–74.

¹⁷ PUKÁNSZKY 2001. 51.

¹⁸ PUKÁNSZKY 2001. 52.

¹⁹ PUKÁNSZKY 2001. 56.

²⁰ KATUS 2014. 533.

²¹ Tanulságos, hogy összegezve azokat a napokat, amikor vallási okból, és azokat a napokat, amikor a menstruáció vagy a terhesség miatt, illetve a szülés utáni önmegtartóztatás után nem lehetett házasetet élni, akkor évente 50–70, azaz havonta 4–6 nap maradt „szabadon az ölelésre”. (KATUS 2014. 180.)

²² KATUS 2014. 178.

²³ idézi KATUS 2014. 181.

²⁴ KATUS 2014. 533.

De iurisprudencia et iure publico

alapulnak. Egy-egy történelmi korszak, adott esetben az ezer éves, és minden tekintetben sokszínű középkor gyermekképét nem igazán szerencsés ilyen kijelentésekbe sűríteni. Sokat elmondhatnak egy adott korról, ugyanakkor mégsem adhatnak okot általánosításokra az olyan korszakjellemet idéző történetek sem, mint példának okáért a gyermekek keresztes hadjárata.

Az 1095-ben Clermont-ban tartott zsinat fontos esemény volt a pápaság történetében, II. Orbán pápa (1088–1099) ugyanis itt hirdette meg az első keresztes háborút.²⁵ A keresztes hadjáratok történetének – amelyekben „*az oly nagy bátorság kevés tisztelességgel, az oly sok ábitat kevés megértéssel párosult*”²⁶ – egyik fejezete volt 1212-ben a gyermekek keresztes hadjárata, „*III. Ince pápaságának talán legtorzább mozzanata*”.²⁷ 1211-ben III. Ince pápa (1198–1216) hirdetett ugyanis újabb keresztes hadjáratot, ám „*a Jeruzsálem felszabadításáért elhangzó imákra egy egészen más társadalmi osztály válaszolt*”.²⁸ 1212 májusában egy István nevű pásztorfiú vallásos hevülettel hirdette Saint Denis-ben, hogy egy csapat gyermek élén indul a kereszténység és a Szentföld megmentésére. Prédikációja nem talált süket fülekre, s felhívására rengetegen csatlakoztak. Júniusban már – a kortársak szerint – harmincezer, tizenkét évesnél fiatalabb gyermek gyűlt össze Vendôme-ban. Szegény sorsú és nemes ifjak egyaránt voltak soraikban. A gyermeksereg ezt követően Marseille-be menetelt, ahol mindenki azt várta, amiről István korábban szónokolt: „*kiszárad majd előtűnik a tenger, és száraz lábbal jutnak el a Szentföldre*”.²⁹ A várt csoda elmaradt, így végül a sereg két élelmes marseille-i kereskedő által bérbe adott hajókon szállt tengerre. A francia gyermekek híre gyorsan eljutott a Rajna-vidékre, s egy Istvánhoz hasonló szónoki képességű gyermek, Miklós felhívására német gyermekek is szép számmal gyülekeztek a nagy vállalkozásra, a Szentföld megmentésére. A tenger a német gyermekek előtt sem nyílt meg, így a hadjárat nem hozta meg a várt eredményt. Sokan eljutottak ugyan Palesztináig, nagy részük azonban meghalt, rabszolgává lett, illetve egy részük az út menti városokban telepedett le, de csak nagyon kevesen térhettek vissza otthonaikba. Ahogy RUNCIMAN találóan megjegyzi: „*Nem a kisgyermek feladata volt Jeruzsálem megbódítása*”.³⁰

Ha már egészen a Szentföldig elkalandoztunk, vessünk egy pillantást a változó területi kiterjedéssel ugyan, de a középkor ezer éve alatt fennálló Bizánci Birodalom³¹ gyermekképére is, mivel „*egyetlen ország sem volt ilyen tartós a középkorban*”.³² Bizáncban a család mint a társadalom alapsejtje szülőkből, gyermekekből, szabad szolgákból és rabszolgákból állt, akik mind a családtagjai alá tartoztak.³³ A gyermek születését jeles családi eseményként tartották számon. Különböző praktikák, fortélyok, „csodaszerek” léteztek a fogantatás elősegítésére, s nem voltak ritkák a varázslattal és amulettekkel végzett hókuszpókuszok. A világra jött gyermeket megfürdették, majd beszalagozták, ahogy azt Krisztus születésének ábrázolásain láthatjuk. A gyermeket születése után egy héttel megkeresztelték, amely háromszori alámerítésből állt.³⁴ Akárcsak másutt a történelemben, itt sem volt mindegy, milyen családból származunk. A bíborbanszületett hercegeket³⁵ ugyanis már születése napján megáldotta a patriarcha, majd a születése utáni ötödik napon kocsiversenyt rendeztek a tiszteletére, ahol kétszáz kiválasztott

²⁵ GERGELY 1982. 100.

²⁶ RUNCIMAN 2002. 993.

²⁷ GERGELY 1982. 119.

²⁸ RUNCIMAN 2002. 745.

²⁹ RUNCIMAN 2002. 745.

³⁰ RUNCIMAN 2002. 749.

³¹ A főváros nevét (Bizánc) itáliai humanisták használták kiterjesztően az egész birodalomra, s ezt vette át az újkori tudomány is, és használatos azóta a Bizánci Birodalom kifejezés. A birodalom lakói magukat rómaiaknak tartották, s uralkodójuk is a rómaiak császára (*beszileusz Rómaion*) volt. (KATUS 2014. 199.)

³² BRÉHIER 2003. 583.

³³ BRÉHIER 2010. 17.

³⁴ BRÉHIER 2010. 26.

³⁵ A császári utódlás biztosításának 10. században kialakult módja volt a bíborbanszületés (*porphürogennészis*). Ezalatt vagy a bíborszínű márvánnyal burkolt épületben, a *Porphüra*-ban való születést, vagy a császári apa uralkodási ideje alatti születést értjük. (SCHREINER 2002. 116.)

De iurisprudencia et iure publico

ember kikiáltással közhírré tette a nevét, így a leendő császár megkapta a nevét attól a néptől, amelynek kormányzására hivatott.³⁶

A kora újkori Európában egy család átlagosan 6–8 gyerekből állt, a gyermekek egyötöde azonban nem élte meg az egyéves kort, kétötöde pedig a tizediket. Bár akkoriban több gyermek született, mint manapság, de a betegségek, a járványok, a háborúk megakadályozták, hogy a gyakori születések népességrobbanáshoz vezessenek.³⁷ Az életkörülmények leginkább siralmasnak mondhatóak, az ivóvíz életveszélyes, a kutak fertőzöttek voltak. Ez volt az oka, hogy a kora újkorban víz helyett sokszor inkább bort ittak, és gyakran azt itatták a gyermekekkel is.³⁸ Ahogy Fernand BRAUDEL – kissé ugyan más összefüggésben – írja: „A korban, ami az ivást illeti, egész Európa érdekelve van.”³⁹

Diarmaid MACCULLOCH szerint „a huszadik század második felében a történészek (különösen a francia társadalomtörténeti iskola hatása alatt állók) közt divat volt azt bizonygatni, hogy a középkori és a kora újkori család valami radikálisan más volt a maiboz képest, és hogy az érzelmi kötelék nagyjából hiányzott a családi kapcsolatokból. Az elmélet állítólagos bizonyosságai mindig szelektívek voltak, és valahányszor kiterjedtebb vizsgálódásnak vetette alá őket valaki, elporladt a keze között.”⁴⁰ MACCULLOCH úgy véli, hogy a középkori és a reformációkori Európában a szülők, akármilyen társadalmi sorból származzanak is, ugyanúgy szerethették egymást és gyermekeiket, mint „az emberi történelem bármely más szakaszában élők”.⁴¹ E korban a katolicizmus és a protestantizmus harca a házasságra és a szexualitásra vonatkozó elképzelések terén is megmutatkozott, a szüzesség és a cölibátus is meglehetősen átértékelődött. Erasmus például azt hirdeti: egyedül lenni „sivár élet, alig-alig méltó az emberhez... hagyjuk meg a cölibátust a püspököknek... a legszentebb élet a házasság, ha tisztán, feltétlenül megőrzi”.⁴²

„A XVIII. század a nagy oldódás százada volt, amit felvilágosodásnak nevezünk”.⁴³ A „világosság” (*les Lumières*) ugyanakkor sajnos nem jutott el a gyermekek világáig, továbbra is igen magas volt például a gyermekhalandóság. Ennek okai között számos tényezőt találunk: járványok, elégtelen táplálkozás, a szülésnél segédkező képzetlen bábaasszonyok. A szülést sokszor sem a gyermek, sem az anya nem élte túl. Ezt tükrözi a korabeli francia közmondás is: „a terhes asszony fél lábbal a sírban van”.⁴⁴ A gyermeket akkor is gyakran szoptatós dajkához adták, ha az anya életben maradt. Egy-egy dajka egyszerre több gyermeket is vállalt, akiknek ellátásról aztán nem tudott megfelelően gondoskodni. Feljegyzések tanúsága szerint az egyik ilyen dajkánál 14 hónap alatt 31 gyermek halt meg.⁴⁵ A dajkaságot ezért sokan „rejtett csecsemőgyilkosságnak” jellemzik.⁴⁶ Az árvák helyzete még szomorúbb volt, hiszen „a megesett lányok gyakran tették le a templom lépcsőjére gyermeküket, akik 80%-a XVI. Lajos idején még az egy hónapot sem töltötte be.”⁴⁷ A korszakban már üzemelő árvaházakban még szoptatós dajkák sem voltak, így az árvák forralatlan tehén-, kecske-, vagy számartejeket kaptak, ami további fertőzések okozója lehetett. A gyermek életben maradási esélyeit több tényező határozta meg: a csecsemő neme – mivel az elhanyagoltság miatt elhalálozott gyermekek között több a lány –, hányadikként jött a világra, illetve hogy törvénytelen gyermekként született-e. A társadalmi helyzet legalább ennyire fontos körülmény volt.⁴⁸

³⁶ BRÉHIER 2003. 41.

³⁷ KATONA 2008. 17–18.

³⁸ KATONA 2008. 24.

³⁹ BRAUDEL 1985. 236.

⁴⁰ MACCULLOCH 2011. 906.

⁴¹ MACCULLOCH 2011. 907.

⁴² idézi MACCULLOCH 2011. 947.

⁴³ KATONA 2008. 208.

⁴⁴ KATONA 2008. 219.

⁴⁵ KATONA 2008. 219.

⁴⁶ PUKÁNSZKY 2001. 117.

⁴⁷ KATONA 2008. 219.

⁴⁸ PUKÁNSZKY 2001. 115.

De iurisprudencia et iure publico

A korszak bővelkedik nevelésméleti szakmunkákban. Nem véletlen, hogy a 18. századot a „pedagógia századának” nevezték Franciaországban, ahol többek közt Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) is alkotott, és akinek nevelésméleti gondolatai valóságos „kopernikuszi fordulatot” hoztak a pedagógiában.⁴⁹ Szembehelyezkedve az eredendő bűnről vallott középkori felfogással, Rousseau azt hirdette: a gyermek eredendően jó, csak a társadalmi együttélés rontja meg. „*Emil, avagy a nevelésről*” című pedagógiai regénye oly nagy vihart kavart, hogy a párizsi hercegek pástorlevelet adott ki a könyv ellen, Rousseau-val szemben pedig hamarosan elfogatóparancsot bocsátottak ki, s a szerző csak nagy nehézségek árán tudott megmenekülni. A könyvet nyilvánosan elégették.⁵⁰ Rousseau gyermekfelfogása már saját korában kettős reakciót váltott ki: egyfelől ugyanis divat lett a rousseau-i nevelés, másfelől nem kevesen heves gyűlölettel fogadták művét, olyannyira, hogy hamarosan „ellen-Emilek” láttak napvilágot.⁵¹

1789-ben Európa népessége – Oroszország nélkül – 140 millió fő. A lakosság nagy része írástudatlan, oktatásban kevesek részesülnek, és a szegénység olyan mértékű, hogy „*a betevő falat hiánya, a testi szenvedés állandóan körülöttük ólálkodott*”.⁵² 1914-re, azaz a hosszúnak nevezett 19. század végére a népességszám ehhez képest gyarapodott. Ebben több tényező játszott közre, de „*annyi bizonyos, hogy az emberi nem két fő gyilkosa – az éhség és a pestis – sokat veszített erejéből a 18. és a 19. század folyamán*”.⁵³ A kettős forradalom – a francia és az ipari forradalom – politikai, gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt jelentősen átszabta Európa (és a világ) arculatát. Az ipari forradalom egyik fájdalmas hozadéka volt a női- és gyermekmunka tömegessé válása, amelynek előnyei a munkaadók szempontjából a következők voltak: könnyebben fegyelmezhető munkaerőt kaptak, akiknek ráadásul jóval kevesebb bért kellett fizetni, mint a férfiaknak. A gyári munkát a gyermekek egészsége is megsínylette: arcidegzsába, tüszős mandula- és szemgyulladás, hörghurut, hasmenés gyakori betegségek voltak.⁵⁴ Az olcsón felépülő városokban nem volt sem megfelelő egészségügyi ellátás, sem vízellátás, illetve az utcákat sem tisztították. Az alkohol és az ópium élvezete – „szerencsére” inkább a felnőttek körében – gyakori jelenségnek számított. „*Az a mondás járta, hogy Manchesterből a legrövidebb kivezető út az alkohol*”.⁵⁵

„*A polgári társadalom fejlődésével együtt járó városi és gyáripari körzetek kialakulása, a pauperizálódás és ennek következtében a család eltartó szerepének csökkenő lehetőségei, a csavargók, a bűnelkövető gyermekek és fiatalok számbeli növekedése [...] társadalmi problémává váltak. Ebben az időszakban kapcsolódott össze a gyermekvédelem kérdése a fiatalkori bűnözés ügyével, s a megoldás sokkal inkább a társadalom védelmét célozta az erőszakos, vagy potenciálisan erőszakossá váló fiataloktól, mintsem a gyermekek védelmét az ellenük irányuló erőszakkal szemben.*”

A fokozódó állami beavatkozásnak, az állami kényszereszközök használatának számos jele volt. Az 1889-es angol Gyermekvédelmi Szegénnytörvény törte meg először»az én házam az én váram« elvet, jogi eszközöket nyújtva a hatalomnak arra, hogy állami kényszereszközök igénybevételével is beavatkozzék a családok életébe a gyermekek megmentése érdekében. A családi autonómián keletkezett résen keresztül a későbbiekben az államot képviselő hatóságok, szakemberek, segítők hada nyomult be a magánszféra területére.»⁵⁶

Ilyen előzmények után bizakodóan tekintett az eljövendő 20. századra Ellen Key svéd pedagógusnő, aki 1900-ban megjelent könyvében a „gyermek évszázadáról” beszélt.⁵⁷ Napjainkból visszatekintve tudjuk, hogy bizakodása sajnos alaptalan volt és a 20. század sokkal inkább volt a „szélsőségek kora” – ahogy ezt Eric J. HOBBSAWM történész találóan elnevezte.

⁴⁹ PUKÁNSZKY–NÉMETH 1997. 236.

⁵⁰ PUKÁNSZKY–NÉMETH 1997. 240.

⁵¹ PUKÁNSZKY 2001. 115.

⁵² ROBERTS 1992a. 9.

⁵³ ROBERTS 1992a. 83.

⁵⁴ ROBERTS 1992a. 87.

⁵⁵ ROBERTS 1992a. 90.

⁵⁶ KEREZSI 1995. 14.

⁵⁷ PUKÁNSZKY 2001. 169.

De iurisprudencia et iure publico

Szemléltetésül érdemes felidézni a gyermekkor történetének legsötétebb 20. századi alfejezetét, a hitleri Németország mindennapjait.

Adolf Hitler (1889–1945) a „*Mein Kampf*”-ban a következőt hirdette a nőkről:⁵⁸ „*A nő keizárolag a házasság által válhat méltóvá arra, hogy állampolgár legyen. Egyébként csak állami alattvaló marad.*”⁵⁹ Hitler szerint a női emancipáció a nemzetközi zsidó összeesküvés egyik mesterkedése. Ennek megfelelően célul tűzte/tűzték ki a nők eltávolítását a közéletből, és a nők oktatása céljának is csak azt tartották, hogy leendő édesanyákat képezzenek, akik minél több gyermeket hoznak majd a világra, „*azaz minél több ágyútöltelék [..] Hitler fegyveres bódításaiba*”.⁶⁰ „*Nem akarok mást tenni, mint minden lehetséges feltételt biztosítani a családalapításhoz és a gyermekszüléshez: mert népiünknek mindenekelőtt rájuk, a gyerekekre van szükség*” – jelentette ki a Führer 1936-ban.⁶¹ Ennek érdekében a gyermekteleneket adókkal sújtották, a házaspárok ugyanakkor minden gyermek után kedvezményeket kaptak. A válás és az abortusz nehezebb lett, a fogamzásgátlásról történő felvilágosítást pedig kifejezetten betiltották.

Az iskolákban a falon Hitler arcképe függött, a tanárok beléptek a Nemzetiszocialista Tanárszövetségbe, a diákok pedig a Hitlerjugendbe.⁶² „*A dolgozatokban bőven akadtak olyan kérdések is, amelyekre válaszul a legkülönbözőbb korú iskolás gyerekeknek azt az antiszemita szennyet kellett visszaöklendezniük, amelyet a rezsim beléjük töltött.*”⁶³ A történelem oktatásában az objektivitás követelménye „liberális téveszmévé” vált, fontosabb volt a zsidógyűlölet hangsúlyozása. A biológia mint tantárgy keretében is kiemelten foglalkoztak faji tanokkal és faji higiénával.⁶⁴ A fizika a ballisztika és az aerodinamika kérdéseivel, a földrajz az élettér fogalmával foglalkozott. A kisgyermekeknek készült képeskönyvek német gyerekekre leselkedő ördögi zsidókat ábrázoltak. Szerencsére nem azonosult mindenki a nemzetiszocialista tanítási elvekkel, így egy kölni iskola pedagógusa például reggelente ironikus karlendítéssel üdvözölte a gyerekeket, e szavak kíséretében: „*Heil, ti ősi germánok!*”⁶⁵ Az ilyesmivel persze vigyázni kellett, mert könnyen letartóztatás lehetett a vége. „*A rendszer nagy hangsúlyt fektetett a testi nevelésre és a katonás fegyelmre, ami ugyanolyan jól jött a régi vágású, szigorú fegyelmet tartó tanároknak, mint a szadistáknak no meg az újszülött nemzetiszocialistáknak.*”⁶⁶

A német nemzetiszocialisták a tantermek falain kívül is keresték az ifjúság befolyásolásának módjait, melyek közül az egyik a Hitlerjugend megszervezése volt. A belépés nem pusztán kötelesség, sokkal inkább az egyetlen lehetséges út volt, mivel a belépni nem kívánókat számos hátrány érthette. 1936 után például csak azok a 18 év alatti fiatalok sportolhattak, akik tagjai voltak a Hitlerjugendnek. 1939. március 25-én jogilag is kötelezővé tették a tagságot a 10. életév betöltésétől, és az ebben mulasztó szülőket pénzbírsággal fenyegették, a belépést tétleg megakadályozó szülők pedig akár börtönbe is kerülhettek. A belépők személyes hűségesküt tettek Hitlernek. A náci tanok, a katonai fegyelem és kiképzés, a szüntelen agymosás megtette a hatását: a fiatalok sokszor saját szüleikkel is szembe fordultak, illetve egyre agresszívebbek lettek. Hitler az 1935-ös nürnbergi pártnagygyűlésen ezt mondta: „*A mi szemünkben a jövő német ifjának karcsúnak és ruganyosnak kell lennie: fürgének, mint az agár, szívósnak, mint a bór, és keménynek, mint a Krupp-acél. Újfajta emberi lényt kell fölnevelnünk, olyan férfiakat és nőket, akik fegyelmezettek és kicsattanóan egészségesek. Arra vállalkoztunk, hogy olyan oktatásban részesítjük a német népet, amely fiatal korban kezdődik, és soha nem ér véget. A gyerekekkel veszi kezdetét, és egészen az »öreg harcosság« tart. Senki sem mondhatja majd, hogy van*

⁵⁸ A nőket azért fontos kiemelni, mert társadalmi megítélésük és jogi státuszuk mindig nagymértékben összefüggött a gyerekekkel.

⁵⁹ idézi ROBERTS 1992b. 258.

⁶⁰ ROBERTS 1992b. 259.

⁶¹ idézi ROBERTS 1992b. 258.

⁶² EVANS 2013. 261.

⁶³ EVANS 2013. 262.

⁶⁴ EVANS 2013. 263.

⁶⁵ EVANS 2013. 266.

⁶⁶ EVANS 2013. 268.

De iurisprudencia et iure publico

*olyan időszak az életben, amikor teljesen magára maradt.*⁶⁷ A Hitlerjugend tagjai egy idő után az iskolában is egyenruhában jártak, nem voltak ritkák a túlkapasok. „1939-ben még az SS Biztonsági Szolgálat is aggodalmának adott hangot a Hitlerjugend és a tanárok közti viszony elmérgesedése miatt.”⁶⁸

Nem mehetünk el szó nélkül az orosz–szovjet pedagógia mellett sem, amelyben „*sajátos helyet foglal el*”⁶⁹ Anton Szemjonovics Makarenko (1888–1939), akinek pedagógiája az ötvenes években hazánk nevelélméletére is komoly hatással volt. A tanítóképző főiskolát végzett Makarenko 1920-ban kapta azt a feladatot, hogy egy munkatelepet – amelyet később Gorkijról nevezett el – szervezzen fiatalok számára Ukrajnában, Poltavától hat kilométerre. „*Itt kezdődött századunk legjelentősebb szocialista pedagógiai kísérlete, Makarenko életének klasszikus korszaka*”⁷⁰ – írja PATAKI Ferenc a Makarenko életéről és pedagógiájáról szóló könyvében. Makarenko kifejezetten elutasította azt a felfogást, amely a gyermeket tökéletesnek tartja. Ezzel szemben azt hirdeti: a gyermek életrevalóságához többre van szükség.⁷¹ „*Makarenko együtt fagyoskodott, koplalt növendékeivel, nem rettegett tetves gúnyajuktól és ágyuktól, s oly nyilvánvalóan [...] áldozta rájuk napjainak minden percét, hogy szükségképpen s talán önkéntelenül is tiszteletet keltett. [...] Ebből eredt az, hogy sokat emlegetett és oly sokszor félremagyarázott makarenkói pofon pozitív kimenetele is.*”⁷² Ez a Zadorov nevű növendék arcán csattant „makarenkói pofon” volt az, amely később közmondásossá vált. Makarenko jóval az eset után, 1936-ban ezt írta erről egy levelében: „*Természetesen a Zadorovnak adott pofon nem volt hiba. Sőt, még nyersebben fogalmazok: e 'pofánverés' nélkül nem lett volna Gorkij-telep, és nem született volna semmiféle bőszköltelemény.*”⁷³

A gyermekeket szülő nők központi helyet foglaltak el a sztálini rendszerben, amely „*a családot gazdasági egységnek tekintette*”.⁷⁴ 1935-ben a szülőket jogilag felelőssé tették gyermekeik neveléséért és tetteiért, 1936-ban pedig megnehezítették a válást és betiltották az abortuszt. „*A harmincas években megdőböntő hasonlóságok mutatkoztak Sztálin és Hitler nőpolitikájában. Hitlerhez hasonlóan Oroszország diktátora is gyermekszülésre ösztönözte a házasságban élőket. Indítékai is ugyanazok voltak: attól rettegett, hogy a születési arányszám csökkenése meggyengítheti az orosz fajt [...]. Sztálin, aki egyébként szegyenletes módon bánt saját családjával, gondoskodott arról, hogy a közvéleményben »Szoszó bácsi«, a kedves, bizalomgerjesztő és bölcs családfő képe alakuljon ki róla.*”⁷⁵ Az eddigiekben röviden felvázolt gyermekkor-történet kapcsán is több kérdés felvetődhet bennünk. Vajon a középkori gyermekfelfogás tényleg olyan sokban különbözött az ókori népekétől? Vajon korunk gyermekképe valóban egészségesebb, mint a 20. században bárhol és bármikor? Vajon tényleg olyan fontos számunkra a gyermek és a gyermekkor, mint amennyire hirdetjük azt?

Többnek és jobbnak gondoljuk magunkat elődeinknél, annyi bizonyos, de ezzel nem teszünk mást, mint beleesünk a kevélység bűnébe – amely Nagy Szent Gergely szerint minden bűnök királynője. Mindezekre tekintettel DEMAUSE jelen fejezet elején idézett gondolatát a következőképpen szabnám át: A gyermekkor története egy álom, amelyből talán soha nem fogunk felébredni, és amelyben mindig az adott kornak megfelelő lidércek kísértenek. Minél távolabb megyünk vissza a történelemben, annál sokfélebb gyermekképet láthatunk magunk előtt, amelyből soha nincs késő levonni a korunk számára is hasznosítható tanulságokat.

Talán egyszer valaki kellő részletességgel és általánosításoktól mentesen megírja, az emberek pedig veszik a fáradságot és elolvassák a gyermekkor érdekes, tanulságos, fordulatokban bővelkedő történetét.

II. Gyermekképünk a jogszabályok tükrében

⁶⁷ idézi EVANS 2013. 272.

⁶⁸ EVANS 2013. 271–280.

⁶⁹ PUKÁNSZKY–NÉMETH 1997. 550.

⁷⁰ PATAKI 1988. 68.

⁷¹ PUKÁNSZKY–NÉMETH 1997. 551.

⁷² PATAKI 1988. 86.

⁷³ idézi PATAKI 1988. 87.; A „hősköltelemény” utalás Makarenko regényére, a „*Pedagógiai bőszköltelemény*”-re.

⁷⁴ SZVÁK 2001. 530.

⁷⁵ ROBERTS 1992b. 263.

De iurisprudencia et iure publico

Egy adott korszak gyermekfelfogása – különösen a közelmúlt vagy napjaink vonatkozásában – ezernyi forráson keresztül vizsgálható: festmények, fotók, filmek, dokumentumfilmek, naplók, levelek, szépirodalmi művek, és természetesen a jogszabályok szövegén át.⁷⁶ A jelen fejezetben nemzetközi és főként hazai jogi dokumentumok segítségével igyekszem megrajzolni korunk gyermekképét.

„[...] minden lénynek megvannak a maga törvényei. Vannak törvényei az istenségnek, vannak törvényei az anyagi világnak, vannak törvényei az embereknél magasabb rendű szellemi lényeknek, vannak törvényei az állatoknak, és az embernek is megvannak a maga törvényei.” – írja Montesquieu *”A törvények szelleméről”* című művében. Egészítsük ki ezt azzal: napjainkra a gyermekeknek is – mindamelllett, hogy természetesen ők is emberek – megvannak a maguk törvényei.

A több száz – kifejezetten gyermekekre vonatkozó vagy őket érintő – jogszabályt tekintve különösen érvényes, amit dolgozatomban bevezetőjében írtam: egy pillanat alatt a mondai Labirinthosz zezugos folyosóin találtam magam, csak sajnos Ariadné fonala nélkül. Vezérmotívum e tekintetben is – de ez sem Ariadné fonala – DEMAUSE előző fejezetem végén átszabott gondolata: A gyermekkor története egy álom, amelyből talán soha nem fogunk felébredni, és amelyben mindig az adott kornak megfelelő lidércek kísértenek.

II.1. A nem létező gyermekkortól a Gyermekjogi Egyezményig

Philippe ARIÈS nézetei szerint a középkori ember a gyermeket kicsinyített felnőttként látta, illetve a gyermekkor nem is igazán létezett. E nézettel fentebb magam is vitába szálltam, annyi azonban bizonyos: nemzetközi értelemben vett gyermekjogok sokáig nem léteztek. Még a 20. század sem bizonyult a gyermek évszázadának – ahogy azt Ellen Key jósolta –, mégis sok változást hozott a gyermekjogok terén.

Az I. világháború után a brit Eglantyne Jebb (a máig működő nemzetközi gyermekjogi szervezet, a *Save the Children* alapítója) dolgozta ki a Gyermekek Chartáját, amelyet a Népszövetség 1924-ben fogadott el, és amely Genfi Nyilatkozat néven vált ismertté. A Genfi Nyilatkozat tartalmazta a gyermekek jólétét biztosító alapvető jogokat, azonban a Népszövetség 1946-os feloszlásával elvesztette jogi alapját.⁷⁷

Az 1924-es Genfi Nyilatkozat szövege – Apponyi Albert fordításában – a következő:

„A gyermekjog alaptételeinek jelen megállapításával, az összes nemzetek férfiai és asszonyai elismerik, hogy az emberiség teljesítő képessége legjavával tartozik a gyermeknek és hitvallást tesznek azokról a kötelességeikről, amelyek a gyermekkel szemben faji, nemzetiségi és hitbeli eltérésektől függetlenül mindnyájukra nézve fennállnak. Ezek:

I. A gyermeket abba a helyzetbe kell hozni, hogy testileg-lelkileg szabályszerűen fejlődhessen. II. Az éhező gyermeket táplálni kell, a beteg gyermeket gondozni; az elmaradt gyermeket előbbre kell vinni, az eltévedettet visszavezetni; az árvát, az elhagyottat felkarolni és neveléséről gondoskodni kell.

III. Válságos időkben a gyermek legyen az első, akin segítnünk.

IV. A gyermeket képesíteni kell arra, hogy majdan kenyerét kereshesse és meg kell védeni minden kizsákmányolás ellen.

V. A gyermeket annak tudatára kell nevelni, hogy képességei legjavát embertársai szolgálatának tartozik szentelni.”

Az ENSZ Közgyűlése 1948-ban elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, amely csupán néhány gyermekekre vonatkozó, elsősorban a védelmükre szolgáló rendelkezést tartalmaz.

⁷⁶ PUKÁNSZKY Béla a gyermekkor történetét bemutatva főként a nevelélméleti/neveléstörténeti aspektust érvényesíti, ugyanakkor visszatérően és hangsúlyosan elemzi a család és a gyermekek festészetben történő ábrázolásmódjait is. Ez utóbbit ORNING Anikó is vizsgálja *„A gyermekszemlélet történeti alakulása képzőművészeti alkotások tükrében”* című művében.

⁷⁷ Forrás: UNICEF (unicef.hu/a-gyermekjogok-tortenete)

De iurisprudencia et iure publico

Az ENSZ 1959. november 20-án újabb nyilatkozatot fogadott el a gyermekek jogairól, amely elismerte a névhez, az állampolgársághoz vagy az ingyenes alapfokú oktatáshoz való jogot, és bár már szélesebb körben ismerte el a gyermekek jogait, nem bírt kötelező érvénnyel.

Az 1959-es nyilatkozatot követően egyre inkább felmerült annak igénye, hogy a gyermekek jogaival kapcsolatban szükség lenne egy átfogó, a nemzetközi jog értelmében mindenkire nézve kötelező érvényű nyilatkozatra. „Ezt az álláspontot erősítették a magas csecsemőhalandóságról, a nem megfelelő egészségügyi ellátásról, az alapfokú oktatás korlátozott lehetőségeiről szóló jelentések is. Aggasztó beszámolók érkeztek bántalmazott, és szexuális célra vagy veszélyes munkavégzésre használt gyermekekről, börtönben vagy egyéb nehéz körülmények között élő gyermekekről, valamint fegyveres konfliktusok miatt menekültté vagy áldozattá vált gyermekekről.”⁷⁸

A Gyermekjogi Egyezmény tervezetének kidolgozása a Gyermekek Nemzetközi Évében (1979) vette kezdetét. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) Közgyűlése 10 évi előkészület után – felismerve (több más közt), hogy a gyermek személyiségének harmonikus kibontakozásához szükséges, hogy családi környezetben, boldog szeretetteljes és megértő légkörben nőjön fel –, 1989. november 20-án fogadta el a Gyermek Jogairól szóló Egyezményt (*Convention on the Rights of the Child*), amelyet Magyarország az 1991. évi LXIV. törvénnyel hirdetett ki. Az Egyezményhez három fakultatív jegyzőkönyv készült: egy a gyermekek fegyveres konfliktusba való bevonásáról, egy a gyermekek eladásáról, a gyermekprostitúcióról és a gyermekpornográfiáról, és egy a jogséremlmek esetén benyújtható panaszjárásról. Az első két jegyzőkönyvet Magyarország is aláírta, kihirdetésükre a 2009. évi CLX. törvénnyel, illetve a 2009. évi CLXI. törvénnyel került sor.

A Gyermekjogi Egyezményt megszületése óta 194 állam ratifikálta.⁷⁹ Három állam tartozik a kivételek közé: Szomália, Dél-Szudán és – bár 1995. február 16. napján aláírta az Egyezményt – az Amerikai Egyesült Államok.⁸⁰ Sajnos szétfeszítené e dolgozat kereteit annak bemutatása, hogy az USA a demokrácia élharcosaként miképpen keveredhetett olyan „rossz társaságba”, mint Szomália és Dél-Szudán.⁸¹ Az Amerikai Egyesült Államok 44. elnöke, Barack Obama még elnöki megbízatása előtt (2008-ban) észlelte e problémát: „Kínos egy olyan jogtípró ország társaságában találnunk magunkat, mint Szomália. Felül fogom vizsgálni a Gyermekjogi Egyezményt, illetve más egyezményeket, biztosítva, hogy az Egyesült Államok visszaszerezze az emberi jogok terén birtokolt vezető szerepét.”⁸² – de érdekes módon a ratifikáció azóta is várat magára.

II.2. A gyermekek keresztes hadjáratától a békés gyermekkorig

A Gyermekjogi Egyezmény 38. cikke szerint:

1. Az Egyezményben részes államok kötelezik magukat, hogy tiszteletben tartják és tartatják a nemzetközi humanitárius jognak fegyveres konfliktus esetén rájuk vonatkozó azokat a szabályait, amelyek által nyújtott védelem a gyermekekre is kiterjed.
2. Az Egyezményben részes államok minden lehető gyakorlati intézkedés megtételével gondoskodnak arról, hogy a tizenötödik életévüket be nem töltött személyek ne vegyenek részt közvetlenül az ellenségeskedésekben.
3. Az Egyezményben részes államok tartózkodnak attól, hogy tizenötödik életévüket be nem töltött személyeket besorozzanak fegyveres erőikbe. Amennyiben tizenötödik életévüket betöltött, de tizennyolc

⁷⁸ Forrás: UNICEF (unicef.hu/a-gyermekjogok-tortenete)

⁷⁹ Forrás: United Nations Treaty Collection (<https://treaties.un.org>)

⁸⁰ Szomália és Dél-Szudán rövidesen az Egyezményt ratifikáló országok soraiban lesznek, és az USA magára marad.

⁸¹ Az Amerikai Egyesült Államokban indulatoktól sem mentes vita dül az Egyezmény esetleges ratifikálása körül. A www.nocrc.org oldalon kifejezetten az Egyezmény törvénybe iktatása ellen érvelnek, efféle jelmondatok kíséretében: „Védjük meg gyermekeinket egy veszélyes ENSZ Egyezménytől!” Hasonló megközelítéssel találkozhatunk a www.parentalrights.org oldalon, ahol azt hirdetik, hogy az Egyezmény mind a szülői jogokra, mind az USA szuverenitására nézve veszélyeket rejt magában.

⁸² „It’s embarrassing to find ourselves in the company of Somalia, a lawless land. I will review [the CRC] and other treaties and ensure that the United States resumes its global leadership in human rights.” [Ford. a szerző]

De iurisprudencia et iure publico

éven aluli személyeket besoroznak, az Egyezményben részes államok minden erejükkel azon lesznek, hogy a legidősebbek besorozásának adjanak elsőbbséget.

4. Az Egyezményben részes államok a fegyveres konfliktus esetén a polgári lakosság védelmét illetően a nemzetközi humanitárius jog értelmében rájuk háruló kötelezettségüknek megfelelően megtesznek minden lehető gyakorlati intézkedést a fegyveres konfliktus által érintett gyermekek védelemben és gondozásban részesítésére.

A 38. cikk megfogalmazásának fő célja az volt, hogy a nemzetközi előírásokon túlmutatva 18 éves korig gondoskodjanak a gyermekek védelméről, illetve hogy biztosítsák az összhangot az Egyezmény többi részével.⁸³

2002 májusában lépett hatályba a Gyermekjogi Egyezmény 2. Fakultatív Jegyzőkönyve a gyermekek fegyveres konfliktusba való bevonásáról.⁸⁴ A Jegyzőkönyv részes államai *aggódva a fegyveres konfliktus gyermekekre gyakorolt káros és széles körű hatása, valamint a tartós békére, biztonságra és fejlődésre gyakorolt hosszú távú következményei miatt* fogalmazták meg a Jegyzőkönyvbe foglaltakat. A Jegyzőkönyv 1. cikke kimondja: *A részes államok minden lehetséges intézkedést megtesznek annak biztosítása érdekében, hogy fegyveres erők tízenyolcadik életévüket be nem töltött tagjai ne vegyenek közvetlenül részt ellenségeskedésekben.*

Nyolcszáz évvel azután tehát, hogy tizenkét évesnél fiatalabb gyermekek (tíz)ezrei indultak Jeruzsálem felszabadítására, határozottan törekszünk arra, hogy gyermekeink békében élhessenek. A felnőttek háborúit mégis sokszor a gyermekek vívják meg. Anthony Wonke „*Children on the Frontline*” (Szíria: a háború gyermekei) című dokumentumfilmjében hangzanak el az alábbi szavak: *„Szíria gyermekei borzalmas árat fizetnek a háborúért, amit a szüleik vívnak. Eddig több ezren haltak meg, és több, mint egymillióan menekültek el. Ezek a gyerekek rákényszerülnek, hogy felnőttként létezzenek, hogy hátrahagyják ártatlanságukat, és hogy új életformát vegyenek fel. Ezt a generációt a konfliktusok formálják.”*

A dokumentumfilm elején egy 8 éves kislány meséli: *„Legjobban apunak szeretek segíteni... bombákat gyártunk... repeszeket gyűjtök neki, azokból csinál bombát”. Egy 14 éves fiú pedig ezt mondja: „Halott a szívem. Néha felsírok alvás közben, és azt mondom magamban: »Bárcsak a forradalom egy rémálom lenne!« Hát élet ez? Nem, nem az.”*

A filmbéli 13 éves Aboude, aki elsőként szervezett diáktüntetések az iskolájában, s akit ezért a tanárok feljelentettek, a rendőrök pedig megverték, az aleppói rezsimellenes erők jelképe. Ő maga ezt hirdeti: *„A tüntetés a mi szakmánk. Függek vagyunk. Csak Allah tudja mi történik majd a forradalom után. [...] Egész Aleppóban ismernek engem, mert nemet mondtam a rezsimre.”* Aboude eszünkbe juttathatja Istvánt, a pásztorfiút, aki 1212 májusában vallásos hevülettel hirdette Saint Denis-ben, hogy egy csapat gyermek élén indul a kereszténység és a Szentföld megmentésére.

Mindazt persze, amit egy dokumentumfilmben bemutatnak nekünk, érdemes forráskritikával kezelni. Hasznos ugyanakkor, ha időnként látjuk a kontrasztot a világ különböző részein élő gyermekek, így adott esetben a polgárháborúval sújtott Szíria gyermekei, illetve a Gruyère sajtot reggeliző svájci kisgyermekek között.⁸⁵

Az UNICEF adatai szerint a szíriai konfliktus miatt 2,8 millió gyereknek kellett abbahagynia az iskolát, illetve több mint 8000 gyermek érkezett a szíriai határhoz szülői kíséret nélkül. A dél-szudáni válságban kevesebb, mint egy év alatt 490 000 gyermeknek kellett elhagynia otthonát. A Közép-Afrikai Köztársaságban jelenleg legalább 6000 gyerekkatonára szolgál.⁸⁶

II.3. A kicsinyített felnőttől a gyermek jogi fogalmáig

⁸³ HERCZOG 2009. 404.

⁸⁴ „Egyetlen kormány se terhelje harveszközökkel a gyöngye gyermeki vállakat, egyetlen fegyverben álló ország se fordítsa gyilkos eszközeit a fiatalabb nemzedékek ellen” – mondta II. János Pál pápa még 1988 májusában. (idézi LOUYOT 2000. 6.)

⁸⁵ Az utóbbit persze a film nem mutatja be, csak én teszem hozzá – hasonlóan hatásvadász célokból, mint amilyenek a dokumentumfilm alkotóját is számos ponton vezérelték.

⁸⁶ Forrás: UNICEF (unicef.hu)

De iurisprudencia et iure publico

A gyermekek születését minden történelmi korban fontosnak tartották. Akár azért, mert úgy gondolták, az embernek nem csupán a földi boldogsága, de a halál utáni élete is függ attól, hogy utódai megőrzik-e emlékét (Egyiptom), akár azért, mert a társadalomnak katonákra volt szüksége (Spárta, Harmadik Birodalom), akár azért, mert – mint napjainkban – a magzat életét a fogantatásától kezdve védelem illeti meg.

A gyermekkor végét a tizennyolcadik életév betöltése jelenti. A kezdőpont meghatározása bonyolultabb feladat. Elsősorban azért, mert az számos egyéb – még az egyes államok belső jogában is komoly vitákat eredményező – kérdéssel függött/függ össze, mint pl. a méhmagzat jogalanyiséga vagy a művi terhességmegszakítás (abortusz).

A Gyermekjogi Egyezmény 1. és 2. cikke – Alexander Nurnberg, kilenc éves angol kisfiú szavait kölcsönvéve – a következőt mondja ki: „*Az Egyezményben foglalt összes jog minden 18 év alatti fiatalra vonatkozik. Rendelkezel ezekkel a jogokkal, bárki vagy, bárkik legyenek is a szüleid, bármilyen a bőröd színe, fiú vagy lány vagy. Függetlenül attól, milyen a vallásod, milyen nyelven beszélsz, van-e valami fogyatékoságod, szegénynek vagy gazdagnak születted, ezek a jogok megilletnek.*”⁸⁷

Az Egyezmény tehát „*minden 18 év alatti fiatalra vonatkozik*”⁸⁸, ugyanakkor ez „*a meghatározás nyitva hagyja a gyermekkor kezdetét*”⁸⁹, így nem tudjuk meg, hogy a fogantatás, a születés vagy más időpont a kezdet. A „*Kézikönyv a gyermekjogi egyezmény alkalmazásához*” szerint ez nem is véletlen, hiszen pontosabb meghatározás esetén az egyetemes ratifikálás került volna veszélybe.

A gyermekkor kezdetének meghatározásához „lejjebb” kell ásnunk a jogforrási hierarchiában.

Magyarország 2011. április 25-én elfogadott és 2012. január 1-jén hatályba lépett – azóta ötször módosított – Alaptörvényének II. cikke szerint: *Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.*

Soha nem szűnő vita dül a magzat jogalanyiséga körül, amelyet illetéknéppen az Alaptörvény sem ismer el, csupán a magzati élet – amely a fogantatással veszi kezdetét – védelméről rendelkezik. A probléma jogi szabályozása kapcsán régóta a *pro choice* és a *pro life* felfogás képviselői álltak/állnak egymással szemben. A „választáspártiak” azt hangsúlyozzák, hogy a nőket az állam nem kényszerítheti a magzat kihordására akarattuk ellenére, s nézetük szerint csak az életképes magzat tekinthető az emberi jogok alanyának. Az „életvédők” szerint a magzatnak is joga van az élethez, és csak akkor szabad életétől megfosztani, amikor a megszületett ember életének elvétele is megengedett.⁹⁰

„*A terhességmegszakítás emberi jogi kérdéseiről nem alakult ki olyan, a nemzetközi jogban és az európai alkotmányjogban megnyilvánuló elvi egyetértés, mint a halálbüntetés elutasításáról.*”⁹¹ Az abortusz kérdését Magyarországon szabályozó, a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény preambuluma szerint: *a terhességmegszakítás nem a családtervezés és a születésszabályozás eszköze.* Ennek kimondása elvi szinten és a törvény alkalmazása szempontjából is fontos. Gondoljunk csak a hitleri vagy a sztálini diktatúrára, ahol az abortusz jelentős megnehezítésével, illetve teljes tilalmával erőszakosan szoltak bele a családok életébe, de szemléletes példa hazánk is, ahol a második világháború előtt a terhességmegszakítás bűncselekménynek minősült.⁹²

⁸⁷ l. „Gyermekjogok gyermeknyelven” a www.eselyegyenloseg.hu oldalon

⁸⁸ Szó szerint idézve az Egyezmény szövegét: *gyermek az a személy, aki tizennyolcadik életévét nem töltötte be, kivéve, ha a reá alkalmazandó jogszabályok értelmében nagykorúságát már korábban elérte.*

⁸⁹ HERCZOG 2009. 1.

⁹⁰ HALMAI-TÓTH 2008. 328.

⁹¹ HALMAI-TÓTH 2008. 327.

⁹² A magzatelhajtás az 1878. évi V. törvény – amelynek különös része egészen 1962-ig volt hatályban – 285. §-a alapján minősült bűncselekménynek. Az abortusz tilalma azonban a Ratkó Anna (1903–1981) – Magyarország első női minisztere – nevével fémjelzett korszakban öltött igazán ijesztő alakot és méreteket. 1953. február 8-án hirdették ki ugyanis az 1004/1953. számú minisztertanácsi határozatot, amelyet követően minden nőgyógyászati beavatkozásról jegyzőkönyvet kellett készíteni, az orvosokat és szülésznőket megfélemlítették a folyamatos rendőri megfigyeléssel, a bíróságok munkája pedig megsokszorozódott. Ratkó Anna 1948-tól népjóléti, 1950-től

De iurisprudencia et iure publico

Az 1992. évi LXXIX. törvényben ún. kompromisszumos szabályozás – a határidős modell és az indikációs modell kombinációja – érvényesül, amelynek lényege, hogy a terhességmegszakításra időbeli korlátok között, és csak a törvényben meghatározott okokból kerülhet sor.⁹³ A törvényhez fűzött miniszteri indokolás szerint: *A Javaslat a veszélyeztetettség mértékének és a terhesség időtartamának összevetésével határozza meg, hogy mely esetekben és milyen időhatárokon belül szakítható meg a terhesség. Minél súlyosabb a veszélyeztetettség, annál tágabb intervallumot tesz lehetővé a beavatkozás elvégzésére. A Javaslat lényegében csak az egészségi indikációkat részletezi és elbagyja a magzat egészséges fejlődését esetlegesen károsan befolyásoló válsághelyzetek részletezését, ezzel is hangsúlyozva, hogy nem lehet egy adott élethelyzethez kapcsolva, mintegy alanyi joggá tenni a terhességmegszakítást.*

A terhességmegszakítással összefüggő igen érdekes kérdést vizsgált a Legfelsőbb Bíróság EBH2005. 1206. számú határozatában. A döntés szerint: A fogyatékossgal született gyermek saját jogon igényelhet kártérítést, ha a kórház alkalmazottainak hibás, vagy elmaradt tájékoztatása miatt a szülő nem élhetett a terhességmegszakítással kapcsolatban a jogszabály által biztosított jogával, és a gyermeknek ennek következményeként sérülnek az élethez, emberi méltósághoz, a legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez fűződő alkotmányos jogai.

A Legfelsőbb Bíróságnak a jogvita elbírálása érdekében mindenekelőtt abban a kérdésben kellett állást foglalnia: a hatályos jogszabályok egybevetett értelmezéséből levezethető-e, hogy a fogyatékossgal született gyermeknek saját jogán lehet kártérítési igénye azon az alapon, hogy a hibás, illetőleg elmaradt tájékoztatás folytán a terhességmegszakítás jogával felruházott szülő e jogát nem gyakorolhatta, és ezért a fogyatékos gyermek egészségkárosodott állapotban kényszerül leélni az életét.

A Legfelsőbb Bíróság szerint az emberi élet védelme nem szorítkozhat a jogalanyisággal felruházott, megszületett ember életére, ugyanis az emberi élet a fogantatástól kezdődően folyamatos. Ebből következik magának a magzati élet védelméről szóló törvénynek a léte, és azok a rendelkezések is, amelyek a terhesség megszakítását meghatározott feltételekhez kötik. A magzativédelmi törvény értelemszerűen nem a magzatot, hanem a szülőket (az állapotos nőt) ruházza fel döntési jogosultsággal, hogy a jogszabályban előírt feltételek megvalósulása esetén a terhesség megszakításáról dönthessenek. A törvény 5. §-a szerint a terhesség csak veszélyeztetettség esetén, a törvényben meghatározott feltételekkel szakítható meg. A 6. § (1) bekezdésének b) pontja szerint a terhesség a 12. hetéig megszakítható, ha a magzat orvosilag valószínűsíthetően súlyos fogyatékossgban vagy egyéb károsodásban szenved. A terhességmegszakításnak ez indikációja lehet; az orvosilag ellenőrzött súlyos fogyatékossg a megszakítás oka pedig éppen azért lehet, mert – a szülőkön kívül – a magzatot is védi a törvény, beleértve az élve születést is. Mindezeket figyelembe véve a fogyatékossgal született gyermeknek sérül az az Alkotmányban⁹⁴ biztosított joga, amely szerint minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz [Alkotmány 54. § (1) bek.], illetőleg a legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez [Alkotmány 70/D. § (1) bek.]. A fejlődési rendellenesség esetén a terhességmegszakítást a törvényes képviselő szülők kérhetik. E tekintetben az alanyi jog őket illeti meg, de ettől eltér az arra vonatkozó alanyi jog, hogy a jogellenesen kárt okozó alperessel szemben a fogyatékossgal született (jogképes jogalany) károsult annak alapján érvényesít kárigényt, mert az említett személyiségi jogainak sérelme folytán, egészségkárosodottan, hátrányos helyzetben kényszerül élni.

1953. április 3-ig egészségügyi miniszteri posztot töltött be, ám „magasnak tűnő funkciója ellenére nem ő hozta azokat az intézkedéseket, amelyek hat évtized múltán is vizsgálást keltenek”, mindamellett, hogy őt magát röviddel a határozat kihirdetése után leváltották miniszteri pozíciójából. SZABÓ A. Ferenc történész szerint egyfajta „negatív mitizálás” is szerepet játszik a Ratkó-korszak mítoszának kialakulásában, és abban, hogy ennyi idő elteltével is elsősorban az ő nevével kötik össze az 1956-ig hatályban lévő – a kommunista vezetés elképzeléseinek és a másolt szovjet mintának megfelelő – „elhibázott határozatot”. (SZABÓ 2011. 111–113.)

⁹³ Ennek megfelelően a törvény 5. § (1) bekezdése kimondja: *A terhesség csak veszélyeztetettség, illetőleg az állapotos nő súlyos válsághelyzete esetén, az e törvényben meghatározott feltételekkel szakítható meg.*

⁹⁴ A Legfelsőbb Bíróság döntése idején még az Alkotmány (1949. évi XX. törvény) volt hatályban.

De iurisprudéntia et iure publico

A fogyatékossgal született gyermek saját jogon érvényesíthető kártérítési igénye tekintetében „sokszínű” bírói gyakorlat alakult ki – az ország több bíróságán elutasították a gyermek kártérítési igényét –, míg végül a Legfelsőbb Bíróság az 1/2008. Polgári jogegységi határozatban a következő, éppen az EBH2005. 1206. számú határozattal ellentétes megállapításra jutott: A genetikai, teratológiai ártalom következtében fogyatékossgal született gyermek a saját jogán nem igényelhet kártérítést a polgári jog szabályai szerint az egészségügyi szolgáltatótól amiatt, hogy a terhesség-gondozás során elmaradt vagy hibás orvosi tájékoztatás következtében anyja nem élhetett a terhesség-megszakítás jogszabály által biztosított jogával.

A jogegységi határozat indokolása szerint: A nemzetközi szakirodalom és az egyes államok joga, illetve bírói gyakorlata túlnyomó részben a gyermek kártérítési igénye ellen foglal állást. E többségi álláspont érvrendszere abban foglalható össze, hogy maga az emberi élet nem tekinthető kárnak, így a fogyatékos élet sem, a fogyatékos életet az egészséges élettel összemérni nem lehet, mert a természetnél fogva fogyatékos személynek esélye sem volt az egészséges életre, így nincs kompenzálható hátránya. A magzatnak nem lehet igénye arra, hogy elpusztítsák, így vele szemben az orvos nem követhet el jogsértést és az orvosi hiba e körben nem áll oksági kapcsolatban a fogyatékossgalban megnyilvánuló kárral.

A jogegységi kezdeményezéssel érintett kérdés eldöntésénél a fentiek tükrében azt vizsgálta a Legfelsőbb Bíróság, az orvosnak az a mulasztása, hogy nem tájékoztatta a gyermek szüleit a gyermek valószínűsíthetően bekövetkező fogyatékossgáról és ezáltal megfosztotta az anyát a terhességmegszakítás jogszabályban biztosított lehetőségétől, jogellenes magatartásnak tekinthető-e a fogyatékosan megszületett gyermekkel szemben, és e jogellenes magatartással összefüggésben a gyermeknek merült-e fel jogilag értékelhető kára. A Legfelsőbb Bíróság e kérdésekre nemleges választ adott. Mindezekre tekintettel a polgári jogi kárfelelősség kizárólag a szülők és az egészségügyi intézmény vonatkozásában érvényesülhet.

A jogegységi tanács mindemellett hangsúlyozta: a kifejtettek a fogyatékos gyermeknek a polgári jog felelősség szabályaira alapított kártérítési igényére vonatkoznak. Amennyiben eltekintünk a polgári jog fogalomrendszerétől és köznapi értelemben vizsgáljuk a fogyatékos ember helyzetét, nem kétséges, hogy az ép emberekhez képest károsodottként éli az életét és rászorul a társadalom támogatására.

II.4. Az „idétlen vagy nyomorék” gyermekektől a fogyatékossgal élő gyermekekig

AZ ENSZ 2006. december 13-án fogadta el a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezményt és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyvet, amelyet Magyarország a 2007. évi XCII. törvénnyel hirdetett ki. Az egyezmény 10. cikke deklarálta: *A részes államok új jog megerősítik, hogy minden embernek elidegeníthetetlen joga van az élethez, és meghoznak minden szükséges intézkedést annak érdekében, hogy biztosítsák a fogyatékossgal élő személyek számára e jog másokkal azonos alapon történő hatékony élvezetét.*

„Míg a Gyermekjogi Bizottság néhány esetben kifogásolta a fogyatékossgal szűk meghatározását, maga nem definiálta a fogalmat. 9. számú átfogó kommentárjában kijelenti, hogy a pontos statisztikák begyűjtésének egyik legnagyobb problémája »[...] a fogyatékossgal széles körben elfogadott és egyértelmű definíciójának hiánya. A részes államokat ösztönözzük egy megfelelő meghatározás kialakítására, amely minden fogyatékossgal élő gyermeket garantáltan magában foglal, hogy a fogyatékossgal élő gyermekek részesülhessenek a számukra kifejlesztett speciális védelemben és programokban [...]»⁹⁵

A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény 4. § a) pontjának meghatározása szerint *fogyatékos az a személy, aki tartósan vagy véglegesen olyan érzékszervi, kommunikációs, fizikai, értelmi, pszichoszociális károsodással – illetve ezek bármilyen*

⁹⁵ HERCZOG 2009. 238.

halmozódásával – él, amely a környezeti, társadalmi és egyéb jelentős akadályokkal kölcsönhatásban a hatékony és másokkal egyenlő társadalmi részvételt korlátozza vagy gátolja.

A fogyatékossgal élő – ókori felfogás szerint: „*idétlen vagy nyomorék*” (Plutarkhosz: Lükurgosz 16.) – személyek élethez való jogának kimondásával mindenképpen távolabb kerültünk a Taigetosztól, és távolabb kerültünk attól a középkori furcsaságtól is, hogy a szexuális megtartóztatási tilalmak megszegőit az egyházi prédikációkban azzal fenyegették: torzszülötteket, leprás, epilepsziás és egyéb betegségekben szenvedő gyermekeket fognak a világra hozni. A Taigetosztól kissé eltávolodva ugyanakkor nem biztos, hogy lényegesen közelebb jutottunk az esélyegyenlőséghez. Éppen ezt a kérdést vizsgálta KÁLMÁN Zsófia és KÖNCZEI György 2002-ben megjelent közös művükben.

A szerzőpáros egyértelmű kételyeinek adott hangot: „*A fogyatékossgal élő emberekkel szemben elkövetett jogsértések [...] mindennaposak. A létező jogszabályok néhány – különösen az ún. poszt-szocialista, zömmel a közép- és kelet-európai – országban kifejezetten kirekesztők velük szemben, a lakosság körében élő előítéletek és megfélemlítés pedig tovább nehezíti az életüket [...]. Ráadásul az említett országokban a fogyatékossgal élő emberek problémáinak kezelése egyre nehezebben képzelhető el a jelenlegi, rendkívül szétaprózott jogszabályi háttérrel. Némelykor igen sok – Magyarországon például bűsz-busz-onöt – különféle jogszabály is rendelkezik, olykor egymásnak elveikben is, gyakorlatukban is ellentmondó eredménnyel. Gyakori, hogy a sérült embereket érintő, alacsonyabb szintű jogszabályokat nem tartják be, így sérülnek alkotmányos jogaik is. [...] Közelebről nézve [...] eltérés tapasztalható a szép alkotmányos alapelvek, valamint a jó szándékú, modern törvények gyakorlati megvalósulását illetően.*”⁹⁶

Vajon KÁLMÁN Zsófia és KÖNCZEI György a nemzetközi egyezmény elfogadását követően, és több mint 10 évvel a könyv megjelenése után mennyiben változtatna az idézett megállapításain? Ha nyitott szemmel járunk az utcán, akkor sajnos 2015-ben mi magunk is hasonlóan szomorú következtetésre juthatunk a fogyatékkal élők társadalmi elfogadottságát, de főleg – papíron már létező – jogaik tényleges érvényesíthetőségét/érvényesülését illetően.

II.5. A gyermekkitétel szokásától az inkubátorokig

A fogyatékossgal született gyermekek kitétele a spártai társadalomban természetes volt. Napjaink viszonyai között a gyermekkitétel, és természetesen nem csak a fogyatékos gyermekek kitétele, bűncselekménynek minősül.⁹⁷ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) 213. §-ához fűzött miniszteri indokolás szerint ugyanakkor: [...] *nem követi el a családi jogállás megsértése bűncselekményt az a nő, aki az egészségügyi intézmény által működtetett inkubátorban helyezi el gyermekét.*

Az egészségügyi intézmény által működtetett inkubátorok szerepe és hatékonysága körül ádáz vita dúl. Jól mutatja ezt az alapvető jogok biztosának az AJB-5441/2012. számú ügyben készült jelentése. A jelentésből megtudjuk, hogy az Európai Unió 28 tagállama közül 11 országban működik ún. baby box (Ausztria, Belgium, Csehország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Németország, Olaszország, Portugália, Szlovákia), ugyanakkor az országok 55%-ában nem érhető el arra vonatkozó központi statisztika, hogy hány gyermeket hagytak box-ban évente. Hazánkban az első inkubátort a fővárosi Schöpf-Merei Kórház bejáratánál helyezték el 1996-ban. Azóta huszonkilenc további inkubátort rendszeresítettek különböző kórházakhoz, amelyekből három a fővárosban található. Évente három és nyolc közötti azoknak a gyermekeknek száma, akikről szülőjük ilyen formában lemond. Az alapvető

⁹⁶ KÁLMÁN–KÖNCZEI 2002. 140.

⁹⁷ A gyermekkitétel akkor minősülhet a családi jogállás megváltoztatása büntettének (Btk. 213. §), ha nem – példának okáért – a Taigetoszra tesszük ki gyermekünket, ahol a gyermek halála minden bizonnyal bekövetkezik. Az utóbbi esetben ugyanis cselekményünk akár tizennegyedik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett emberölésnek [Btk. 160. § (2) bekezdés i) pont], vagy ha a csecsemő túléli a kitétel, akkor is „legalább” – az említett minősítő körülmény mellett – emberölés kísérletének minősülhet.

De iurisprudéntia et iure publico

jogok biztosának jelentéséből megtudjuk továbbá azt is, hogy az Európai Unió Daphne program keretében kiadott kutatási jelentés szerint a kihelyezett inkubátorok nem nyújtanak valós segítséget, nem csökkentik a gyermekelhagyást, sőt, határozottan gyermek- és nőellenesek. Ez utóbbival megegyező az ENSZ Gyermekjogi Bizottságának hivatalos álláspontja is. A Bizottság arra ösztönzi a részes államokat, hogy tartózkodjanak a “baba dobozok” és hasonló programok alkalmazásától, helyette az újszülöttek és csecsemők elhagyásának kiváltó okait célzó módszereket alkalmazzanak.

Az Állami Népegészségügy és Tisztiorvosi Szolgálat álláspontja ezzel szemben az, hogy az egészségügyi szolgáltató által működtetett inkubátorban anonim módon lehet újszülöttet elhelyezni, ami egyben az örökbefogadáshoz való hozzájárulás szándékát is jelzi. AZ ÁNTSZ a Daphne program keretében kiadott kutatási jelentéshez fűzött sajtóközleményében hozzátette: Magyarországon e szakterület, különösen a védőnői szolgálat feladatait olyan jogszabályok foglalják keretbe, amelyek a Daphne program összefoglalójában kiemelt célokra is jóval túlmutatnak, mindamelllett, hogy a magyar védőnői szolgálat Európában egyedülálló tevékenységet végez.⁹⁸

II.6. A képzetlen bábaasszonyoktól az otthonszülés szabályozásáig

Hasonló vitákat eredményezett az otthonszülés kérdése is, amelyet hazánkban jelenleg az intézetten kívüli szülés szakmai szabályairól, feltételeiről és kizáró okairól szóló 35/2011. (III. 21.) Korm. rendelet szabályoz.

Évszázadokig természetes volt az otthonszülés, ugyanakkor nem biztos, hogy adottak voltak hozzá a megfelelő feltételek, hisz’ – amint azt a 18. századi képzetlen bábaasszonyok kapcsán fentebb kiemeltem – igen magas volt a gyermekhalandóság, és a szülést sokszor sem az anya, sem a gyermek nem élte túl: „*a terhes asszony fél lábbal a sírban van*”.

Az intézetten kívüli szülés, vagy köznapi szóhasználatnál otthonszülés azt jelenti, hogy *a várandós nő a szülészeti és újszülött-ellátást előzetes választása alapján, előre tervezett módon, az egészségügyről szóló törvényben meghatározott fekvőbeteg-szakellátás keretein kívül veszi igénybe* (a jogszabály fogalomhasználatában: ellátás). A várandós nő a terhesség betöltött 36. hetéig dönthet arról, hogy az intézetten kívüli szülés lehetőségével élni kíván. Mindezek mellett a várandós nő terhesgondozása a terhesgondozásról szóló jogszabályban meghatározottak szerint történik. A terhesgondozás, vagy az új jogszabály alapján várandósgondozás *olyan komplex egészségügyi szolgáltatás, amely a védőnő, a háziorvos, a szülész-nőgyógyász szakorvos, a várandós választása esetén a szülésznő, valamint a várandós együttműködésén alapul, és amelynek célja a várandós nő egészségének megőrzése, a magzat egészséges fejlődésének és egészségesen történő megszületésének elősegítése, a veszélyeztetettség és a szövődmények megelőzése, illetve megfelelő időben történő felismerése, valamint a szülésre, a gyermek korai kötődésére, a szoptatásra és a csecsemőgondozásra való felkészítés.*⁹⁹ Az újszülött ellátását a születést követő negyedik naptól a házi gyermekorvos veszi át.

Az intézetten kívüli szülés (ellátás) csak a következő feltételek együttes fennállása esetén vehető igénybe:

- a) a terhesség szövődménymentes,
- b) a várandós nő a döntés időpontjában betöltötte a 18. életévét,
- c) első szülés esetében a várandós nő a döntés időpontjában a 40. életévét nem töltötte be,
- d) a terhességi kor a betöltött 37. és 41. hét között van,
- e) a magzat koponyavégű fekvésű.

⁹⁸ A Magyar Védőnői Szolgálat 2013-ban megkapta a Magyar Örökség Díjat, a tavalyi évben pedig felmerült Hungarikummá minősítése is.

⁹⁹ A várandósgondozásról szóló 26/2014. (IV. 8.) EMMI rendelet 1–2. §-ai alapján

Ugyanígy részletesen meghatározza a 35/2011. (III. 21.) Korm. rendelet az ellátást kizáró okokat, a kórházba szállítás indikációit, valamint a szükséges tárgyi és higiénés feltételeket.

A 35/2011. (III. 21.) Korm. rendelet szerint *a szülésnél közreműködik szülész-nőgyógyász szakorvos vagy felsőoktatási intézmény alapképzési szakán vagy főiskolai karán szülész-nő szakképzést vagy emelt szintű vagy felsőfokú szülész-nő szakképzést szerzett szülész-nő, aki szerepel az egészségügyi dolgozókról vezetett működési nyilvántartásban.* A képzetlen bábaasszonyok szülésnél történő közreműködése tehát szerencsére már a múlté. Megfelelő statisztikai adatok híján nehéz megmondani persze, hogy ez a várandós nők hány százalékát érinti, de becslések szerint nem több mint 1%.

II.7. A próbaházasságoktól a családi kapcsolat alapját képező házasságig

Az ókori Egyiptomban alakult ki a próbaházasságok szokása, melynek célja a próbaházasság kilenc hónapja alatt annak kiderítése volt, a férj remélhet-e gyermeket a kiválasztott asszonytól. Későbbi korokban is elsősorban az utódnemzést tekintették a házasság fő céljának.

Az ókori rómaiak a házasságot a természeti jog, a *ius naturale* intézményének tartották (Inst. 1, 2): *„Természeti jog az, amelyre a természet tanított meg minden élőlényt. Mert ez a jog nem az emberi nemnek kizárólagos tulajdona, hanem minden élőlényé, akik csak az eget, a földet és a tengert benépesítik. Ettől veszi eredetét a férjünnak és nőnek kapcsolata, melyet mi házasságnak nevezünk, ettől a gyermekek világrahozása és felnevelése, mert látjuk, hogy más élőlények is ismeretében vannak ennek a jognak.* (Justinianus császár Intitúciói négy könyvben. 14.)” Modestinus szép meghatározása szerint *„a házasság férfi és nő kapcsolata, az élet egészére szóló társulás, isteni és emberi jog szerinti közösség (Mod. D. 23, 2, 1)”*.¹⁰⁰

Az Alaptörvény L) cikke a házasság és a család védelméről rendelkezik, kimondva, hogy a családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony. A család fogalmába a negyedik Alaptörvény-módosítás előtti szövegezés szerint beletartozott – a védelem szempontjából – a házasságon alapuló család mellett a szociológiai értelemben vett család is. *„Az Alaptörvény [...] a tradicionális értékeket emelte jogszabályi szintre, amely például az élettársi kapcsolatot nem ismeri el családként még akkor sem, ha abból gyermek is születik. Ez utóbbi esetben a szülők mindketten a közös gyermek családjának tekintendők, de egymásnak például nem.”*¹⁰¹

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 4:5. §-ához fűzött miniszteri indokolás szerint: *A házasság létrejöttének feltételeinél a törvény – összhangban az Alaptörvény L) cikkében foglaltakkal – egyértelműen kifejezésre juttatja azt, hogy házasság csak férfi és nő között jöhet létre.*¹⁰² Házasságot fő szabály szerint 18. életévüket betöltött, tehát nagykorú személyek – férfi és nő – köthetnek. *A gyámhatóság a tizenhatodik életévét betöltött korlátozottan cselekvőképes kiskorúnak a házasságkötésre jogszabályban meghatározott esetben engedélyt adhat* [Ptk. 4:9. § (2) bekezdés]. A gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet 34. § (1) bekezdése szerint *a 16. évét betöltött házasuló a házasságkötés engedélyezése iránti kérelmet a gyámhivatalnál vagy az anyakönyvvezetőnél személyesen terjesztheti elő. A kiskorú a házasságkötéssel nagykorúvá válik* [Ptk. 2:10. § (1) bekezdés]. *Érvénytelen a kiskorú házassága, ha azt a gyámhatóság előzetes engedélye nélkül kötötte* [Ptk. 4:9. § (1) bekezdés]. *A gyámhatóság engedélye nélkül vagy a tizenhatodik életév betöltése előtt kötött házasság a házastárs nagykorúságának elérését követő hat hónap*

¹⁰⁰ BENEDEK–PÓKECZ KOVÁCS 2013. 132.

¹⁰¹ Jogtár-kommentár; Az Alaptörvény további idevágó rendelkezései: XV. cikk (5) bekezdés: *Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket.* XVI. cikk: *Minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz. A szülőknek joguk van megválasztani a gyermeküknek adandó nevelést. A szülők kötelesek kiskorú gyermekükről gondoskodni. E kötelezettség magában foglalja gyermekük taníttatását.* A XVIII. cikk a gyermekmunka tilalmát rögzíti.

¹⁰² Éppen ez volt Magyarország új Polgári Törvénykönyve kapcsán is az egyik ok, amiért az azonos nemű személyek együttélését – melyből gyermek a természet törvényei folytán nem származhat – nem vonták a házasság fogalma alá. Ennek „kiváltására” született meg a bejegyzett élettársi kapcsolat, amelyet jelenleg a bejegyzett élettársi kapcsolatról, az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról szóló 2009. évi XXIX. törvény szabályoz.

De iurisprudencia et iure publico

elteltével a megkötésének időpontjára visszamenőleg érvényessé válik, ha az érintett házastárs a fennálló házasságot e jogvesztő határidő alatt nem támadja meg, vagy kérelmére a bíróság a más jogosult által korábban ebből az okból megindított pert megszünteti [Ptk. 4:9. § (4) bekezdés].

Az már egy másik, és messzebbre vezető problémafelvetés, hogy a család miképpen tudja betölteni a neki szánt funkciót: „A rendszerváltást követően felgyorsult világunkban sajátos jelenségként figyelhető meg a családok stabilitásának csökkenése, a fiatalok szocializációjában észlelhető zavarok megjelenése, a többgenerációs családok hiánya, valamint a társadalmi folyamatokban bekövetkezett változások [...]. Egyre gyakrabban tapasztaljuk, hogy a szülők kevesebb figyelmet tudnak gyermekeikre fordítani.”¹⁰³

Ez a jelenség mind a gyermek nevelése és fejlődése, mind a család – mint többféle funkciót betöltő egység – működése szempontjából fontos, hiszen mindaddig, amíg a család rendeltetésszerűen működik, addig nincs is igazán szükség arra, hogy a családjog – a Ptk. Negyedik Könyve – ténylegesen működésbe lépjen.

A családjog „működésbe lépésének” ezernyi vetülete van: a házastársi közös vagyon megosztásától a közös lakás használatának rendezésén át a házasság érvénytelenségének megállapításáig. Számomra azonban inkább azok az esetek elgondolkodtatóak, amikor kevésbé „szokványos” kérdésekbe avatkozik be a jogalkalmazó. Nézzünk erre néhány példát!

A Gyermekjogi Egyezmény 7. cikke szerint a gyermeket születésekor anyakönyvezik és ettől kezdve joga van ahhoz, hogy nevet kapjon. „A cikk kimondottan úgy fogalmaz, hogy a névhez a »születéstől« kezdve joga van a gyerekeknek. Ezért az államoknak biztosítaniuk kell, hogy az elhagyott gyerekek is kapjanak nevet; ellen kell állniuk a kísértésnek, hogy név helyett számot adjanak nekik, még olyan körülmények között is, ahol menekültek tömeges mozgására kerül sor, és sok a magára maradt gyermek. Az Egyezmény nem utal arra, hogy a gyerekeknek valamilyen megadott típusú névhez lenne joguk. Ugyanakkor az országok jelentős része nemcsak arra nézve fogalmaz meg előírásokat, hogy a gyermekek nevét vegyék nyilvántartásba, hanem azt is megszabja, milyen neveket lehet használni. Vannak olyan körülmények, amikor ezek a névhasználatot részleteiben előíró törvények összeütközésbe kerülnek a 2. cikk által biztosított diszkriminációmentességgel, vagy a kisebbségi kulturális tevékenységek békés élvezetét a 30. cikk által biztosított jogával (például azon esetekben, amikor a kisebbségi csoportok más elnevezési hagyományokkal rendelkeznek, ahol nincs szerepe a szülők vezetéknevének).”¹⁰⁴

A Ptk. 4:150. §-a szerint a szülői felügyeletet gyakorló szülők joga és egyben kötelessége a gyermek nevének meghatározása. Statisztikailag nyilván nem túl gyakori, mégis érdekes helyzetet eredményez, ha a szülők nem tesznek eleget e kötelességüknek, ilyenkor kerülhet sor ugyanis a gyámhatósági névmegállapításra.¹⁰⁵ A gyámhivatal – a 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet 21. § alapján – a gyermek családi és utónevének megállapítása érdekében, ha a szülői felügyeletet közösen gyakorló együtt élő vagy különélő szülők a gyermek családi és utónevének meghatározásával kapcsolatos megállapodásukat a gyámhivatal felhívásától számítva harminc napon belül nem jelentik be, tárgyalást tart a szülők megállapodásának elősegítésére. Ezen intézkedés eredményessége esetén a szülők döntése alapján határozza meg a gyermek nevét, érvénytelensége esetén határozattal dönt a gyermek családi és utónevéről.

Hasonlóan érdekes helyzet áll elő az életpálya kijelölésével és ezzel összefüggésben a gyermek taníttatásával, iskolájának megválasztásával kapcsolatban a szülő és a gyermek között felmerülő vita esetén, amikor szintén a gyámhivatal dönt [Ptk. 4:153. § (3) bekezdés].

¹⁰³ BODONYI 2006. 23.

¹⁰⁴ HERCZOG 2009. 71.

¹⁰⁵ Ptk. 4:151. § [Gyámhatósági névmegállapítás]

(1) A gyámhatóság állapítja meg a gyermek nevét, ha

a) a szülői felügyeletet közösen gyakorló szülők a gyermek családi és utónevének meghatározásával kapcsolatos megállapodásukat a gyámhatóság felhívásától számítva harminc napon belül nem jelentik be; vagy

b) a gyermek mindkét szülője ismeretlen.

(2) A gyámhatóság állapítja meg a gyermek utónevét, ha a szülői felügyeleti jogot az a szülő gyakorolja, aki az anyakönyvezető vagy a gyámhatóság felhívása ellenére a gyermek utónevét – a felhívás közlésétől számított harminc napon belül – nem határozza meg.

De iurisprudencia et iure publico

Egy család életének persze egyik legmeggrázóbb, és a gyermekekre is komoly hatással bíró fordulata a házasság bírósági felbontása. A Ptk. 4:21. § (4) bekezdése ezzel összefüggésben kimondja, hogy *a házasság felbontásánál a közös gyermek érdekét figyelembe kell venni, illetve hogy a szülői felügyelet gyakorlásának, a szülő és a gyermek közötti kapcsolattartásnak és a gyermek tartásának rendezése során a gyermek érdekének kell elsődlegesen érvényesülnie.* A családjogi perek szomorú tapasztalata – még ha erre vonatkozó statisztikai adatok nem is állnak rendelkezésünkre –, hogy a szülőnek a másik szülő iránt táplált keserű gyűlölete, illetve saját sértettsége nagyon gyakran felülírja a gyermek mindenek felett álló érdekeit, és a szülő nem is feltétlenül a gyermek érdekeit szolgáló indíttatásból, hanem a másik fél iránti harag miatt kéri, hogy a szülői felügyeleti jogok gyakorlására kizárólag őt jogosítsa fel a bíróság.

A Ptk. terminológiája kiskorú és nagykorú gyermek között tesz különbséget. *Kiskorú* – a Ptk. 2:10. § (1) bekezdése alapján – *az, aki a tizennyolcadik életévét nem töltötte be.* A „továbbtanuló nagykorú gyermek” – vagyis az a nagykorú személy, aki vér szerinti leszármazás vagy örökbefogadás folytán továbbra is családi kapcsolatban áll a szüleivel – a tartásra való jogosultság szempontjából bír „létfogosultsággal”. Más egyéb szempontból a gyermekkor a polgári jog világában is véget ér a tizennyolcadik életév betöltésével.¹⁰⁶

II.8. A szép beszédű és bölcs dajkáktól a megfelelő szakképesítésig

„Manapság mi három különböző vagy egymásnak ellentmondó nevelést kapunk: az egyiket apánktól, a másikat tanítóinktól, a harmadikat a világtól. Amit az utóbbinak keretében mondanak nekünk, az az első kettőnek valamennyi eszméjét felborítja.” – írja Montesquieu fentebb már hivatkozott művében (Montesquieu: A törvények szelleméről. 89.). Vajon hogy néz ki ugyanez napjaink Magyarországon, elsősorban a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény tükrében?

Magyarországon minden gyermek köteles az intézményes nevelés-oktatásban részt venni, tankötelezettségét teljesíteni. A gyermek abban az évben, amelynek augusztus 31. napjáig a hatodik életévét betölti, legkésőbb az azt követő évben tankötelelessé válik. A tankötelezettség annak a tanévnek a végéig tart, amelyben a tanuló a tizenhatodik életévét betölti.

A szülő egyik lényeges kötelezettsége – több más közt –, hogy biztosítsa gyermeke óvodai nevelésben való részvételét, továbbá tankötelezettségének teljesítését. Az a szülő vagy törvényes képviselő aki a szülői felügyelete vagy gyámsága alatt álló gyermeket kellő időben az óvodába,¹⁰⁷ illetve az iskolába nem iratja be – a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény (a továbbiakban: Szabs. tv.) 247. § a) pontja szerinti – szabálysértést követ el, és vele szemben a Szabs. tv. III. Fejezetében meghatározott büntetések, intézkedések alkalmazhatók.

Nemes hagyományok, hazafias nevelés, minőségi oktatás, művelődéshez való jog, nemzetiségek anyanyelvi oktatáshoz való joga, korszerű tudás – kulcsszavak a köznevelési törvény preambulumban. A törvény mindezekkel összefüggésben célul tűzi ki olyan köznevelési rendszer kialakítását, *amely elősegíti a gyermekek, fiatalok harmonikus lelki, testi és értelmi fejlődését, készségeik, képességeik, ismereteik, jártasságaik, érzelmi és akarati tulajdonságaik, műveltségük életkori sajátosságainak megfelelő, tudatos fejlesztése révén, és ezáltal erkölcsös, önálló életvitelre és céljaik elérésére, a magánérdeket a köz érdekeivel összeegyeztetni képes embereket, felelős állampolgárokat nevel.*

¹⁰⁶ Hamarabb csak a legalább tizenhatodik életévét betöltött kiskorú házasságkötésével, ahogy erre már fentebb utaltam.

¹⁰⁷ Az óvodába járás 2014 szeptemberétől a gyermek három éves korától kötelező, de ez alól a kötelezettség alól a család kérelmére, a védőnő és az óvodavezető egyetértésével a gyermek jogos érdekét és családvédelmi szempontokat szem előtt tartva a jegyző felmentést adhat. Az óvoda kiemelt feladata az anyanyelvi készségek, az életkornak megfelelő mozgásformák és viselkedés fejlesztése, testi, lelki, szellemi egészségük fejlesztése, a szocializáció, a művészeti nevelés, iskolaelőkészítés és – indokolt esetben szakértői bizottság véleménye alapján – javaslattétel az iskolai tanulmányok megkezdésére.

De iurisprudencia et iure publico

Hasonló célkitűzéseket vázol a fentebb már érintett Gyermekjogi Egyezmény is, amely szerint *a gyermek oktatásának a következő célokra kell irányulnia:*

- a) elő kell segíteni a gyermek személyiségének kibontakozását, valamint szellemi és fizikai tehetségének és képességeinek a lehetőségek legtágabb határáig való kifejlesztését;
- b) a gyermek tudatába kell vésni az emberi jogok és az alapvető szabadságok, valamint az Egyesült Nemzetek Alapokmányában elfogadott elvek tiszteletben tartását;
- c) a gyermek tudatába kell vésni a szülei, személyazonossága, nyelve és kulturális értékei iránti tiszteletet, valamint annak az országnak, amelyben él, továbbá esetleges származási országának a nemzeti értékei iránti és a sajátjától különböző kultúrák iránti tiszteletet;
- d) fel kell készíteni a gyermeket arra, hogy a megértés, a béke, a türelem, a nemek közti egyenlőség, valamennyi nép, nemzetiségi, nemzeti és vallási csoport és az öslakosok közötti barátság szellemében tudja vállalni a szabad társadalomban az étellel járó mindenfajta felelősséget;
- e) a gyermek tudatába kell vésni a természeti környezet iránti tiszteletet.

Quintilianus – amint ezt az előző fejezetben írtam – fontosnak tartotta, hogy „ne legyen hibás a dajkák beszéde”, „ha lehetséges, legyenek bölcsék” (Quintilianus: Szónoklattan 72.). Melyek korunk elvárásai az oktatókkal szemben?¹⁰⁸

A köznevelésben az alkalmazás feltétele, hogy az alkalmazott, a megbízási jogviszonyban foglalkoztatott

- a) rendelkezzen az előírt iskolai végzettséggel, szakképesítéssel, szakképzettséggel,
- b) ne álljon a tevékenység folytatását kizáró foglalkozástól eltiltás hatálya alatt, büntetlen előéletű legyen és
- c) cselekvőképese legyen.¹⁰⁹

A jogi elvárások mellett, mint amilyen az előírt iskolai végzettség és a többi, okkal remélhetjük persze, hogy gyermekeink oktatói egyéb erényeknek sincsenek híján, hiszen „*semmi rosszabb nincs azoknál, akik egy kevéssel túljutván az ábécé megtanulásán úgy állítják be magukat, mintha a tudomány emberei volnának*”. (Quintilianus: Szónoklattan 73.) A tanár igenis „*tápláljon tanítványainal szemben atyai érzelmeket, és gondolja azt, hogy azok helyére lépett, akik a gyereket gondjaira bízta. Ő maga se hibázzon, de mások hibáit se nézze el. Szigorúsága ne legyen rideg, és nyájjassága se legyen korlátlan, nehogy az egyik gyűlöletet, a másik lekicsinylést szüljön. [...] Igaz, az olvasmányok is elég sok követendő példával szolgálnak, ám az először, ahogy mondani szokták, jobban hat az emberre, főleg a tanár beszéde, akit a diákok, ha helyesen nevelték őket, szeretnek és tisztelnek. Színté kifejezhetetlen, mennyivel szívesebben követjük azok példáját, akiket kedvelünk.*” (Quintilianus: Szónoklattan 150.)

Quintilianus gondolatai persze – éppen azért, mert nem jogi előírások – inkább csupán az én múltba kalandozó elvárásaimat szemléltetik a tanári hivatás gyakorlóival szemben.

II.9. A gyermekáldozatoktól a gyermekvédelemig

Az Országgyűlés a jövő nemzedékért érzett felelősségtől vezérelve alkotta meg a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvényt, amely 1997. november 1-jén lépett hatályba.

A gyermekvédelmi törvény az államra, a helyi önkormányzatokra, valamint gyermekek védelmét ellátó természetes és jogi személyekre, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező más szervezetekre is kötelezettségeket ró. A törvény célja, hogy ezek a szervezetek és személyek *meghatározott ellátásokkal és intézkedésekkel segítséget nyújtsanak a gyermekek törvényben foglalt jogainak és érdekeinek érvényesítéséhez, a szülői köteleységek teljesítéséhez, illetve gondoskodjanak a gyermekek*

¹⁰⁸ Az ókori Rómában Vespasianus császár (69–79) kiemelkedően fontosnak tartotta az oktatás fejlesztését. „Ékesen igazolja ezt a törekvését egy császári rendelet, amelynek értelmében az orvosok és a tanárok hivatásuk jelentős társadalmi hasznosságára való tekintettel mentességet kaptak mindennemű adó és szolgáltatás alól. Sőt, a rendelet büntetést helyezett kilátásba mindazok ellen, akik az említett hivatások gyakorlói bármivel gyötörnék.” (HOFFMANN 2009. 111.) Mindezt annak ürügyén említem, hogy a tanári munka megbecsülését – ami napjainkban több szempontból is hiányos – egy klasszikus ókori példával szemléltessem.

¹⁰⁹ 2011. évi CXC. törvény 66. §

De iurisprudencia et iure publico

veszélyeztetettségének megelőzéséről és megszüntetéséről, a hiányzó szülői gondoskodás pótlásáról, valamint a gyermekvédelmi gondoskodásból kikerült fiatal felnőttek társadalmi beilleszkedéséről.

A gyermekvédelmi törvény meghatározása szerint (14. §) a gyermekek védelme a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítésére, veszélyeztetettségének megelőzésére és megszüntetésére,¹¹⁰ valamint a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodásból kikerülő gyermek helyettesítő védelmének biztosítására irányuló tevékenység.

A gyermekbántalmazás a gyermekvédelemnek csupán egyik, de a gyermekjogokat talán legsúlyosabban érintő vetülete, ahol a veszélyeztetettség megelőzése különösen nagy hangsúlyt kéne, hogy kapjon. „A kialakuló családi erőszak vesztese mindig a legsérülékenyebb családtag – legtöbbször a gyermek.”¹¹¹

Rituális gyermekáldozatok – mint az ókori Karthágóban – napjainkban szerencsére ritkán fordulnak elő.¹¹² Gyermekünk mégis sokszor nélkülözésnek, elhanyagolásnak, sanyargatásnak vannak kitéve, és válnak bűncselekmények áldozatává, sajnálatos módon esetleg éppen abban a családi környezetben, amely a védelmükre lenne hivatott.¹¹³

„Az állami gondozott gyermekek, már tíz évvel ezelőtt is három szóval, a veréssel, a pénzzel, és az alkohollal jelezték, hogy mit jelent számukra a család. [...] A közbiedelemmel ellentétben a család nemcsak szerető és védelmet adó közösség, hanem a legbrutálisabb fizikai erőszak színtere is. Egyre gyakrabban okoz gyermekhalált a családi erőszak. Egyre gyakrabban halnak meg gyerekek csupán amiatt, hogy szüleik nem viszik őket időben orvoshoz. A gyermekvédelemben dolgozó szakemberek is egyre gyakrabban jelzik, hogy a gondozásba kerülő leányok családon belüli szexuális erőszak áldozatává váltak.”¹¹⁴ – írja KEREZSI Klára 1995-ben megjelent könyve előszavában.

„R. Gelles és S. Straus megfogalmazása szerint: »A rendőrséget és a hadsereget kivéve, talán a családot mint társadalmi csoportot hatja át leginkább az erőszak, s társadalmunkban az otthon a legerőszaktehibb szociális alrendszer.« Kutatásaik statisztikai adatai alapján »sokkal nagyobb a valószínűsége egy személy bántalmazásának vagy megölésének a saját otthonában a saját családtagja kezétől, mint bárhol másutt, vagy bárki más által»¹¹⁵

„Nagyon nehéz mérni a gyermekek bántalmazásának, sanyargatásának gyakoriságát. A tettlegességre rendszerint otthon kerül sor, az áldozatul esett gyermekek pedig ritkán értesítik a rendőrséget.”¹¹⁶ „Az egyik leggazdagabb európai országban, Norvégiában évente 20000 gyermek válik erőszak vagy elhanyagolás áldozatává. [...] Angliában és Walesben a 4 évnél fiatalabb gyermekek közül évente 3000-et súlyosan bántalmaznak. [...] Thaiföldön gyermekek ezreit adják el örökbefogadás, gyermekmunka, prostitúció, pornográfia és transzplantáció céljára.”¹¹⁷

¹¹⁰ A gyermekvédelmi törvény 5. § n) pontja szerint a veszélyeztetettség olyan – a gyermek vagy más személy által tanúsított – magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza.

¹¹¹ KEREZSI 1995. 51.

¹¹² Ellenpéldaként: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/newsnight/8441813.stm>

¹¹³ A fogalmi tisztaság kedvéért jelzem, hogy a gyermekbántalmazásnak ma sincs nemzetközileg elfogadott egységes definíciója. „Az érzelmi bántalmazás létezését, de legalábbis súlyosságát, sőt definícióját is sokan vitatják, hasonlóképpen a szexuális bántalmazás sokféle, ugyancsak vitát kiváltó formáján át (pl.: pornófilm nézése a gyermek előtt), az intézményes és rendszerabúzusig, nem is beszélve az elhanyagolásról, amelyet Magyarországon fogalmilag is kevesen határoznának meg bántalmazásként, noha a nemzetközi gyakorlat szerint ezt is ide soroljuk. [...] Vannak nagy vitát kavarázó jelenségek, amelyeket egyrészt mindenki elítél, és büntetni szeretne – ilyen a gyermekkereskedelem, a gyerekkínzás, a gyermekbalállal végződő bántalmazás, elhanyagolás –, másrészt az okokat, következményeket igen eltérően ítélik meg. Számtalan olyan jelenséggel találkozunk, amikor szakemberek is tanácstalanok vagy éppen elutasítók, nem ritkán »túlreagáló«, mert nem világosak a kategóriák, a határok, a formák és persze a rájuk adható vagy adandó szakmai válaszok sem. Sok olyan megnyilvánulás van a bántalmazásnak, elhanyagolásnak, amelynek ihyetén besorolása fel sem merül, vagy amely a probléma egyre szélesebb körű ismertségével és kezelésével válik elfogadottan valamelyik kategóriába tartozóvá”. (HERCZOG 2007. 21.)

¹¹⁴ KEREZSI 1995. 4.

¹¹⁵ KEREZSI 1995. 48.

¹¹⁶ ADLER et al. 2002. 356.

¹¹⁷ KEREZSI 1995. 53.

De iurisprudencia et iure publico

Az UNICEF „Hidden in Plain Sight”¹¹⁸ (Szemünk előtt, mégis láthatatlan) című jelentése 190 országból gyűjtött össze olyan adatokat, amelyek gyermekek elleni erőszakot rögzítenek ott, ahol a gyermekeknek biztonságban kellene lenniük: a közösségükben, az iskolában és az otthonukban. Részletezi az erőszak hosszan tartó, gyakran generációkon átívelő hatásait. Kimutatja, hogy az erőszaknak kitett gyermekek nagyobb valószínűséggel válnak munkanélküli, nélkülöző és agresszív felnőttekké. A szerzők megjegyzik, hogy az adatok csak olyan egyénektől származnak, akik hajlandók voltak válaszolni, így a jelentés minimális becsléseket tartalmaz.¹¹⁹

„Az erőszaknak egyaránt vannak azonnali és hosszú távú következményei. A súlyosan bántalmazott vagy elhanyagolt gyermekek fejlődése gyakran akadályozott, tanulási nehézségeik lehetnek, és gyengén teljesíthetnek az iskolában. Alacsony önértékelés és depresszió alakulhat ki náluk, amely akár még kockázati magatartás kialakulásához és önkárosításhoz is vezethet. Ebhez hasonló szorongást válthat ki, ha a gyermekek erőszak szemtanúi válnak. Az erőszakos légkörű családban vagy közösségben felnövő gyermekekénél ösztönössé válik a konfliktuskezelés ily módja, és később ők maguk is erőszakosan bánnak majd saját házastársukkal és gyermekeikkel. Az egyénekre és családokra mért tragikus hatásokon túl a gyermekek ellen elkövetett erőszaknak olyan, súlyos gazdasági és társadalmi következményei is vannak, mint a korlátozott jövőbeli lehetőségek és az alacsonyabb termelékenység képesség.” – olvashatjuk a jelentésről készült magyar nyelvű összefoglalóban.

Az 1960-as évektől az Amerikai Egyesült Államokban vizsgálni kezdték a gyermekek bántalmazásának, sanyargatásának, elhanyagolásának természetét és okait.¹²⁰ A vizsgálatot végző orvosok elsősorban ennek pszichopatológiáját kutatták, és felfedezték, hogy az ilyen cselekményeket elkövetők között sok az alkoholista, kábítószerfüggő, szellemileg visszamaradott, illetve olyan, aki gyenge kötődésekkel vagy szadista pszichózissal jellemezhető, valamint gyenge az önértékelése. Később az okok kutatása során felmerült, hogy a gyermekeiket bántalmazó szülők nem tudják, hogyan kell a gyermekeket fegyelmezni, sőt még azt sem nagyon tudják, hogyan kell kielégíteni a gyermek olyan alapvető szükségleteit, mint az élelmezés vagy a betegségek kezelése. A kutatók közül sokan azt is állították, hogy az ilyen szülőket is bántalmazták gyermekkorukban, jóllehet ez inkább feltételezéseken alapult.¹²¹ Visszatérő motívum továbbá az alacsony jövedelem, rossz lakáshelyzet, pénzügyi problémák.

A gyermekbántalmazás témája – még ha a gyermekbántalmazás nem is minden esetben jelent egyben bűncselekményi minősítést – már átvezet minket a következő fejezetben tárgyalt büntetőjog területéhez, ahol a gyermek elkövetője is lehet bűncselekményeknek.

III. A gyermekkor büntetőjogi aspektusai

„Elgondolkodtak már a farkas esetén, aki az erdőben szólítja meg a nagymamája házához tartó Piroskát? Később aztán felfalja a nagymamát és Piroskát is. Ki ez a farkas, aki úgy beszél, mint egy ember? [...] Ezek a mesék nem csupán a bűncselekmények és a büntetések típusairól beszélnek nekünk. Egy 1910-ben megjelent kutatási beszámolóban (A bűnügyi mozzanat a germán népmesékben) a szerző kriminálpszichológiai megközelítést alkalmazott a Grimm testvérek és mások által gyűjtött mesék elemzéséhez. A beszámoló feltárt »minden lehetséges bűnöző motívumot az egyszerű kapzsiságtól a pszichopatológia legsúlyosabb formájáig«. A népmesék talán hasznos »kötelező olvasmányok« lehetnének kriminológushallgatók számára.”¹²²

¹¹⁸ files.unicef.org/publications/files/Hidden_in_plain_sight_statistical_analysis_EN_3_Sept_2014.pdf

¹¹⁹ unicef.hu/dobbenetes-gyermekbántalmazasi-adatok-2/

¹²⁰ ADLER et al. 2002. 357.

¹²¹ Alice MILLER pszichológus „Kezdetben volt a nevelés” című könyvében külön fejezetben tárgyalja Adolf Hitler gyermekkorát. „Hitler gyermekkorát a szerző szerint sok mindent érthetővé tesz az egészen soha föl nem fogható borzalmak okairól.” (HERCZOG 2007. 31.)

¹²² ADLER et al. 2002. 36.

De iurisprudencia et iure publico

Ha elolvassuk a „*Jancsika és Juliska*” című Grimm-mesét, már abból is láthatjuk, hogy egy gyermek bűncselekmény passzív alanya és – ami jelen fejezet tárgyát képezi – elkövetője egyaránt lehet. A mesebeli favágó és felesége a hatályos magyar Btk. szabályai alapján a kiskorú veszélyeztetése büntettét [Btk. 208. § (1) bekezdés], a gonosz boszorkány, aki „*olyan vén, hogy az orra a térdét verte*”, a személyi szabadság megsértése büntettét [Btk. 194. § (2) bekezdés a) pont], továbbá a Btk. 160. § (2) bekezdés i) pontja szerinti emberölés büntetének előkészületét követte el a gyermekek sérelmére. Mindeközben „*Juliska sem volt rest, úgy meglökte a boszorkányt, hogy egyszeribe begurult a kemencébe, aztán meg hirtelen rázárta a kemence vasajtáját. Haj, de bőgött, sikoltozott adta gonosz boszorkány! Hiszen bőghetett, sikoltozhatott, nem tartott ez sokáig. Izzé-porrá égett egy szempillantás alatt.*” (Grimm testvérek összegyűjtött meséi: Jancsika és Juliska). E tényállás alapján emberölés megalapozott gyanúja miatt indulhatna büntetőeljárás Juliskával szemben, amennyiben Juliska a cselekmény elkövetésekor már elérte a büntethetőség alsó korhatárát, amely hazánkban jelenleg 14 év, néhány bűncselekmény, konkrétan pl. az emberölés esetén 12 év.

A Gyermekjogi Egyezmény 40. cikk 3. bekezdése szerint az Egyezményben részes államok minden erejükkel azon lesznek, hogy olyan legalacsonyabb életkort állapítsanak meg, amelyen alul a gyermekkel szemben bűncselekmény elkövetésének vélelme kizárt. Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága „*úgy értelmezi a 40. cikk 3. bekezdését, hogy az előírja a részes államoknak a büntetőjogi felelősség alsó korhatárát, amely alatt a gyerekek nem vonhatók büntetőjogi eljárásban felelősségre. A Bizottság véleménye szerint nemzetközileg nem elfogadható a 12 év alatti alsó korhatár. Az államokat arra ösztönözi, hogy 12 évnél magasabbra emeljék az alsó korhatárt, ne pedig csökkentsék azt.*”¹²³

A fiatalkorúak igazságszolgáltatásában alkalmazandó általános minimumkövetelményekről szóló 1985. november 29-én kelt 40/33-as ENSZ közgyűlési határozat („Pekingi Szabályok”) 4.1. pontja értelmében: „*Azokban a jogrendszerekben, amelyek elismerik a büntetőjogi felelősség korhatárát a fiatalkorúakra nézve, ennek a kornak az alsó határát nem szabad túl alacsonyan megállapítani, és figyelembe kell venni az érzelmi, szellemi és értelmi érettséget.*” Az ehhez fűzött kommentár megállapítja: „*A büntetőjogi felelősség alsó korhatára jelentős eltéréseket mutat a történelmi és kulturális különbségek következtében. A modern megközelítés az, hogy megvizsgáljuk, vajon egy gyerek meg tud-e felelni a büntetőjogi felelősség erkölcsi és pszichológiai összetevőinek, azaz, vajon a gyermeket, saját ítélőképessége és értelme alapján felelősnek lehet-e tartani alapjában véve antiszociális magatartásáért. Ha a büntetőjogi felelősség korhatárát túl alacsonyan állapítjuk meg, vagy ha egyáltalán nincs alsó korhatár, a felelősség fogalma értelmetlenné válik. Általában véve, szoros összefüggés áll fenn a vétkes vagy büntetőjogi felelősség fogalma és más társadalmi jogok és felelősségek között (pl. házasság állapot, polgári nagykorúság stb.). Ezért törekedni kell arra, hogy megegyezés szűlessen egy elfogadható alsó korhatár tekintetében, amely nemzetközileg alkalmazható.*”

Az 1990. december 14-én elfogadott 45/112-es számú ENSZ közgyűlési határozat a fiatalkori bűnözés megelőzéséről („Rijádi Iránymutatások”) 5. cikkében arra hívja fel a figyelmet, hogy a fiatalkori bűnözés kezelése során a hangsúlyt a megfelelő szociális környezet biztosításával és az oktatáson keresztül a megelőzésre kell helyezni.

A büntetőjog terminológiájában a gyermekkor büntethetőséget kizáró okként szerepel (Btk. 16. §): *Nem büntethető, aki a büntetendő cselekmény elkövetésekor a tizennegyedik életévét nem töltötte be, kivéve az emberölés [160. § (1)-(2) bekezdés], az erős felindulásban elkövetett emberölés (161. §), a testi sértés [164. § (8) bekezdés], a rablás [365. § (1)-(4) bekezdés] és a kifosztás [366. § (2)-(3) bekezdés] elkövetőjét, ha a bűncselekmény elkövetésekor a tizenkettedik életévét betöltötte, és az elkövetéskor rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással.*

A Btk. 16. §-ához fűzött miniszteri indokolás szerint: *A törvény a büntethetőség alsó életkori határát főszabály szerint az elkövető tizennegyedik életévében határozza meg. A tizennégy éves korhatár megállapításának az indoka az, hogy a gyermekek nagyobb része ebben a korban fejezi be általános iskolai tanulmányait, és ér el olyan testi és szellemi fejlettségi szintet, amelyre tekintettel büntetőjogi felelősségre vonható. Napjainkban azonban a gyermekek biológiai fejlődése felgyorsult, a gyermekek korábban „érnek”, az információs*

¹²³ HERCZOG 2009. 427.

forradalom következtében a kiskorúakat már tizennegyedik életévüket megelőző életszakaszukban elérik a társadalom olyan különféle hatásai, amelyektől a korábbi időkben még védve voltak.

A tizenkettő–tizennégy év közötti gyerekek körében is egyre nagyobb mértékben elterjedt az erőszakos érdekérvényesítés, ezért szükséges a büntethetőségi korhatár módosítása, a kirívóan agresszív, élet ellen irányuló bűncselekményt megvalósító gyermekkorúak büntetőjogi felelősségre vonása és egyes súlyos bűncselekményeknél a büntethetőség korhatárának lezárítása tizenkét évre. Az ilyen bűncselekményt megvalósító gyermekkorú magatartásából ugyanis arra lehet következtetni, hogy megfelelő segítség biányában nem lesz képes a későbbiekben a társadalomba való beilleszkedésre és a törvényiszteelő életmódra, ezért a speciális prevencióhoz mindenképpen szükséges a büntetőjog eszközeinek igénybevétele.¹²⁴

A büntetőjog tehát ugyanúgy figyelembe veszi az életkori sajátosságokat, mint más jogszabályok, de ellentétben a Gyermekjogi Egyezményvel vagy a Ptk.-val, amelyek szóhasználatában *gyermek az a személy, aki tizennyolcadik életévét nem töltötte be*, a büntetőjogban a tizennégy év alatti személyeket tekintjük gyermeknek. A Btk. 105. § (1) bekezdése szerint *fiatalkorú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizenkettedik életévét betöltötte, de a tizennyolcadikat nem*. Ezt a szabályozási megoldást nem feltétlenül jellemzi a „jogdogmatikai tisztaság”, hiszen a 12–14 év közötti személy voltaképpen attól függően minősül gyermeknek vagy fiatalkorúnak, hogy az elkövetéskor rendelkezett-e a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással. Valójában azonban arról van szó, hogy a Btk. a 16. §-ban meghatározott bűncselekményi kör tekintetében lehetővé teszi annak a törvényi vélelemnek a megdöntését, miszerint aki nem töltötte be a tizennegyedik életévét, az nem rendelkezik a büntetőjog által megkívánt beszámítási képességgel.

Mindezek alapján, ha a tizenkettedik életévét betöltött gyermekkorú a Btk. 2013. július 1-jén történt hatálybalépése után a Btk. 16. §-ában felsorolt bűncselekmények valamelyikét valósítja meg, és a bűncselekmény elkövetésekor rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással, ez azt jelenti: az elkövető nem gyermekkorú többé, így fiatalkorú terheltként eljárás alá vonható és a törvényben meghatározott joghátrányok alkalmazhatók vele szemben.

A törvényszöveg többféle értelmezési lehetősége vetődött fel abban a vonatkozásban, hogy a büntetőeljárásban a belátási képesség vizsgálata a bíró mérlegelési jogkörébe tartozó jogkérdés, vagy különleges szakértelmet igénylő, tehát szakértői kompetenciába tartozó kérdés.

A Btk. „kapcsos kommentárja” azt írja: *„A gyermekkorból vétőképessé előlépéshez feltétlenül megkívánt belátási képesség inkább a jogtörténeti előzményként felhozott értelmi, erkölcsi fejlettség felelhet meg.¹²⁵*

¹²⁴ Ez a szabályozás *pro* és *kontra* rengeteg érvt szült. Az érvek és ellenérvek ismertetésébe nem bocsátkoznék, mivel a Btk. 16. §-át *nolens volens* alkalmaznunk kell, függetlenül attól, hogy egyetértünk azzal vagy sem. A büntetethetőség alsó korhatára ráadásul – ahogy azt BELOVICS Ervin írja – kizárólag jogpolitikai kérdés, így Írországban 7 év, Skóciában 8 év, Angliában 10 év, Hollandiában 12 év, Spanyolországban és Portugáliában 16 év, Máltán 18 év a büntetethetőség alsó korhatára (BELOVICS et al. 2012. 224.).

¹²⁵ Az 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről 84. §-a szerint: *A ki akkor, midőn a büntettet vagy vétséget elkövette, életkorának 12-ik évét már tulbaladta, de tizenhatodik évét még be nem töltötte, ha cselekménye bűnösségének felismerésére szükséges belátással nem birt, azon cselekményekért büntetés alá nem vehető. Az ilyen kiskorú azonban javító-intézetbe való elhelyezésre ítélthetik, de abban életkora huszadik évén tul nem tartathatik.*

Az 1908. évi XXXVI. törvénycikk, amely több más közt az 1978. évi V. törvénycikk rendelkezéseit is módosította, 15. §-ában kimondta: *Az ellen, a ki a büntett vagy vétség elkövetésekor életének tizenkettedik évét meg nem haladta (gyermek), sem vád nem emelhető, sem bümvádi eljárás nem indítható.*

Ha a gyermek büntettet vagy vétséget követett el, a hatóság, a mely elé kerül, őt megfenyítés végett a házi fegyelem gyakorlására jogosított egyének vagy az iskolai hatóságnak adhatja át. Az iskolai hatóság a gyermeket megdorgálhatja vagy iskolai elzárással fenyítheti.

Ha a gyermek eddigi környezetében erkölcsi romlásnak van kitéve vagy zűllésnek indult, a hatóság a gyámhatóságot értesíti és ha a gyermek érdekében halaszthatatlanul szükséges, a gyermeket ideiglenes felvétel végett a legközelebb eső állami gyermekmenhelybe szállítja. A gyámhatóság a gyermek javító nevelése iránt az erre nézve irányadó szabályok értelmében intézkedik.

Ugyanezen törvény 16. §-a a következőképpen rendelkezett: *Az, a ki a büntett vagy vétség elkövetésekor életének tizenkettedik évét már meghaladta, de tizennyolcadik évét még be nem töltötte (fiatalkorú), ha a büntetethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettsége nem volt meg, büntetőjogi felelősségre nem vonható.*

De iurisprudencia et iure publico

A 16. §-ban felsorolt bűncselekmények elkövetőjeként gyermekkor alól kivételt képező és büntethetőnek ítélt személyek belátási képességének eldöntése ezért bírói és nem elmeszakértői feladat.”¹²⁶

Bizonytalanság volt tapasztalható a büntető kollégiumvezetők 2012. november 21-i országos értekezletén is, ahol főként abban volt szakmai konszenzus, hogy a belátási képesség nem azonos a kóros elmeállapot kapcsán vizsgálandó beszámítási képességgel.

BELOVICS Ervin szerint „*annak bizonyítása [...] hogy a tizenkettedik életévét már betöltött személy rendelkezett a cselekménye következményeinek felismeréséhez szükséges belátással, nyilvánvalóan a vádhatóság feladata*”.¹²⁷

A büntetőjogi legfőbb ügyész helyettes (Dr. Belovics Ervin) 5/2013. (VII. 31.) LÜ h. körlevele a tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalkorú terheltek büntetőjogi belátási képességének a megítéléséről a következőképpen foglalt állást:

1. A fiatalkorú terhelt elkövetés kori büntetőjogi belátási képességének vizsgálatára az elmeállapotára vonatkozóan elvégzett igazságügyi elmeorvos szakértői vizsgálat eredményének ismeretében kerülhet sor. Amennyiben a tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalkorú terhelt beszámítási képessége kizárt, a belátási képesség tekintetében a további vizsgálat szükségtelen. A beszámítási képesség korlátozottsága önmagában a belátási képességet nem zárja ki és annak vizsgálatát nem teszi mellőzhetővé.

2. A tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalkorú terhelt beszámítási képességének és büntetőjogi belátási képességének a vizsgálatára – a megalapozott gyanú közlését követően – a szakértőt haladéktalanul ki kell rendelni. E tárgyban egyesített igazságügyi elmeorvos szakértői és pszichológus szakértői véleményt kell beszerezni. A vizsgálatba – a gyermekkorra jellemző pszichés kórképek és tünetek felismeréséhez szükséges további különleges szakismeretekre figyelemmel – gyermekpszichiáter szakkonzulensként történő bevonása indokolt.

3. A szakértői vizsgálat elvégzéséhez soron kívül be kell szerezni és a szakértő rendelkezésére kell bocsátani a tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalkorú terheltről készült környezettanulmányt, pedagógiai és iskolai jellemzést, az esetleges gyermekvédelmi intézkedésekre, illetve a korábbi megbetegedésekre, a fizikai és pszichés állapotra vonatkozó orvosi iratokat és dokumentumokat.

4. A szakértői vélemény és a rendelkezésre álló valamennyi adat együttes körültekintő értékelésével – szükség esetén a tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalkorú terhelt ügyészi kihallgatását követően – lehet állást foglalni a cselekmény következményei felismeréséhez szükséges belátás meglétéről, és annak alapján – az egyéb feltételek fennállása esetén – a vádemelésről, vagy a nyomozásnak büntethetőséget kizáró okból [Btk. 15. § a) pont, 16. §] történő megszüntetéséről.

Az igazságügyi szakértői tevékenységről szóló 31/2008. (XII. 31.) IRM rendelet 2014. március 15-től hatályos 19/A. §-a kimondja:

19/A. § (1) Büntetőeljárás során, ha a szakkérdés tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalkorú terhelt beszámítási és belátási képességének vizsgálata, a terhelt beszámítási képességét a 17. § szerint kell vizsgálni. A beszámítási képesség vizsgálatát követően – ha a terhelt beszámítható – a 17. § szerinti szakértő a belátási képességről is véleményt ad azzal, hogy a

Ha a bíróság ily esetben szükségesnek látja, elrendelheti, hogy a fiatalkorú törvényes képviselője, hozzátartozója vagy más alkalmas egyén házi felügyelet alatt tartsa vagy intézkedhetik az iránt, hogy a fiatalkorú házi vagy iskolai fenytést kapjon (15. § második bekezdése).

Ha az ilyen fiatalkorú eddigi környezetében erkölcsi romlásnak van kitéve vagy zűllésnek indult, a bíróság a fiatalkorúnak javító nevelését rendeli el.

A fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913. évi VII. törvénycikk 1. §-a kimondta, hogy minden kir. törvényszéknél, amelynek büntető hatásköre van, fiatalkorúak bíróságát kell alakítani, és megállapította e bíróságok sajátos eljárási szabályait is.

¹²⁶ KÓNYA 2014. I. 97.

¹²⁷ BELOVICS et al. 2012. 225.

De iurisprudencia et iure publico

belátási képesség vizsgálatához a terhelt klinikai és mentálhigiéniai felnőtt- és gyermek szakpszichológiai vizsgálatát is el kell végezni.

(2) A terhelt (1) bekezdés szerinti beszámítási és belátási képességének vizsgálatához szakkonzultánsként gyermek- és ifjúsági pszichiátriai vagy ezzel egyenértékű szakvizsgálóval rendelkező és e képesítése tekintetében az egészségügyi dolgozók működési nyilvántartásában szereplő személyt kell igénybe venni.

(3) Az (1) bekezdés szerinti klinikai és mentálhigiéniai felnőtt- és gyermek szakpszichológiai vizsgálatát olyan szakértő végezheti, aki klinikai és mentálhigiéniai gyermek szakpszichológusi vagy ezzel egyenértékű szakvizsgálóval rendelkezik.

Mindezeket összevetve álláspontom a következő:

A legfőbb ügyész helyettes által kiadott körlevél az ügyészség szakmai tevékenységét szabályozó, azt segítő ún. „más jogi eszköz”.¹²⁸ A tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalok terhelt büntetőjogi belátási képességének a megítélésében tehát az ügyészség a vádemelés előtt nyilván figyelembe veszi a fentebb hivatkozott körlevélben foglaltakat. Vádemelésre így csak abban az esetben kerül sor, ha az ügyészség a szakértői vélemény és a rendelkezésre álló valamennyi adat együttes körültekintő értékelésével – szükség esetén a tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalok terhelt ügyészi kihallgatását követően – meggyőződött a cselekmény következményei felismeréséhez szükséges belátás meglétéről.

A körlevélben és a 31/2008. (XII. 31.) IRM rendelet 19/A. §-ában foglaltak összecsengenek a szakértői vizsgálat mikéntjét illetően, vagyis a 12–14 életév közötti – a Btk. 16. §-ában meghatározott öt bűncselekmény valamelyikét elkövető – fiatalok terhelt esetében két pszichiáter szakértő elsődlegesen, egyfajta előkérdésként azt vizsgálja, hogy az elkövetéskor a terhelt beszámítási képessége fennállt-e.¹²⁹ A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) 101. § (2) bekezdése előírja, hogy *az elmeállapot vizsgálatánál két szakértőt kell alkalmazni*, akik közül – és ezt már a hivatkozott IRM rendelet 17. §-ából tudjuk meg – *az egyiknek igazságügyi pszichiátria (igazságügyi elmeorvostan), a másiknak pedig igazságügyi orvostan vagy igazságügyi pszichiátria (igazságügyi elmeorvostan) képesítéssel kell rendelkeznie.*

Amennyiben a terhelt beszámítási képessége hiányzik, a belátási képesség külön nem is vizsgálendő, a büntethetőséget kizáró ok azonban ez esetben is a gyermekkor (Btk. 16. §), és nem a kóros elmeállapot (Btk. 17. §) lesz. A beszámítási képesség korlátozottsága ugyanakkor önmagában a belátási képességet nem zárja ki és annak vizsgálatát nem teszi mellőzhetővé.

Ha a terhelt a büntetendő cselekmény elkövetésekor rendelkezett beszámítási képességgel, akkor – az IRM rendelet 19/A. § (1) bekezdése alapján – a két pszichiáter szakértő a belátási képességről is véleményt ad azzal, hogy el kell végezni a terhelt klinikai és mentálhigiéniai felnőtt- és gyermek szakpszichológiai vizsgálatát is. Ez utóbbit olyan szakértő végezheti, aki klinikai és mentálhigiéniai gyermek szakpszichológusi vagy ezzel egyenértékű szakvizsgálóval rendelkezik.¹³⁰ Vádemelésre tehát csak abban az esetben kerülhet sor, ha sem a beszámítási képesség hiánya, sem a belátási képesség hiánya nem állapítható meg.

Annak bizonyítása, hogy a tizenkettedik életévét már betöltött személy rendelkezett a cselekménye következményeinek felismeréséhez szükséges belátással, a vádemelést követően, tehát a büntetőeljárás bírósági szakaszában a vádhatóság feladata. A bíró számára nincs olyan előírás a Be.-ben – mint a terhelt kóros elmeállapota esetén –, hogy a belátási képesség vizsgálata

¹²⁸ Az ügyészségről szóló 2011. évi CLXIII. törvény 9. § (3) bekezdése, továbbá a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény 24. § (3) bekezdése alapján.

¹²⁹ Btk. 17. § (1) *Nem büntethető, aki a büntetendő cselekményt az elmeműködés olyan kóros állapotában követi el, amely képtelenné teszi cselekménye következményeinek a felismerésére, vagy arra, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjen. (2) A büntetés korlátlanul enyhíthető, ha az elmeműködés kóros állapota az elkövetőt korlátozza a bűncselekmény következményeinek a felismerésében, vagy abban, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjen.*

¹³⁰ A szakértői névjegyzékben mindösszesen négy igazságügyi gyermekpszichiáter szakértő található, amelyet az Alapvető Jogok Biztosza a 2014. július 25. napján kelt AJB-7766/2013. számú jelentésében a jelenlegi helyzetben elegendőnek ítélt.

De iurisprudencia et iure publico

során kötelező lenne szakértő alkalmazása. Ekkor – tehát a vádemelést követően – azonban, az ügyészség körlevelének hála, már a bíróság rendelkezésére áll két pszichiáter és egy pszichológus által a nyomozati szakaszban megfogalmazott szakvélemény, hogy a terhelt rendelkezett-e a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással. Rendelkezésre állnak továbbá az egyéb bizonyítási eszközök – például a tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött fiatalokú terheltől készült környezettanulmány, pedagógiai és iskolai jellemzés, az esetleges gyermekvédelmi intézkedésekre, illetve a korábbi megbetegedésekre, a fizikai és pszichés állapotra vonatkozó orvosi iratok és dokumentumok –, amelyeket a bíró egyenként és összességükben szabadon értékelhet, és a bizonyítás eredményét az így kialakult meggyőződése szerint állapítja meg.¹³¹

A belátási képesség eldöntése tehát a bíró számára – kötelező jogszabályi előírás hiányában – nem tekinthető olyan ténynek, amelynek megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges,¹³² de nem hiszem, hogy létezhet olyan bátor bíró hazánkban, aki ezt a rendkívül bonyolult kérdést amolyan „általános élettapasztalatra”, „életszerűsége” vagy „emberismeretre” támaszkodva, szakértő alkalmazása nélkül el merné dönteni. Mindemellett hangsúlyozom, hogy a szakértői véleményt sem tekinthetjük szentírásnak, hiszen az egyéb bizonyítási eszközök mérlegelése – vagy az eljárás bírósági szakaszában egy újabb szakvélemény beszerzése – alapján még mindig dönthet akként a bíró, hogy „szembehelyezkedik” a szakvéleménnyel. A 12–14 év közötti terheltre vonatkozó ítélet indokolásában kellő részletességgel ki kell fejteni, hogy a belátási képességet a bíró mi alapján tartotta fennállónak, s ebben sem elégedhetnénk meg önmagában azzal, hogy „mert a szakértő ezt mondta”.

A Btk. 16. §-ában meghatározott bűncselekmény miatt indult büntetőeljárásban az annak elkövetésével megalapozottan gyanúsítható tizenkettedik életévét betöltött, de a tizennegyedik életévét be nem töltött személy – a Btk. 105. § (1) bekezdésében írtak szerint – fiatalokú lesz, akít a hivatalos iratokban is így kell megjelölni.

Kapcsolódó kérdésként vetődhet fel, miként értékelendő az, ha az elkövető a tizenkettedik, a tizennegyedik vagy a tizennyolcadik születésnapján követ el bűncselekményt.

A Legfelsőbb Bíróság BH1987. 267. számú eseti döntésében – még az 1978. évi IV. törvény 107. § (1) bekezdése kapcsán – leszögezte: a fiatalokú alsó és felső határát 14, illetve 18 életévben előíró rendelkezés nem határidő, hanem az életkornak olyan időmeghatározása, amelyre nem vonatkoznak az eljárásjogi határidő számítására vonatkozó szabályai.

A Btk. 107. §-ának (1) bekezdése szerint fiatalokú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor a 14. életévét betöltötte, de a 18. életévét még nem. Így – amint azt a Büntetőjogi Döntvénytárban 3838. szám alatt közzétett eseti döntés is kifejti – a két időpont meghatározását egységesen kell értelmezni, így, ha még nem haladta meg a 18. életévét az elkövetésekor: fiatalokúnak tekintendő. Ebből következik, hogy azt, aki a bűncselekményt azon a napon követi el, amely naptári napon 18 évvel azelőtt született, a Btk. 107. § (1) bekezdésének helyes értelme szerint a büntető törvény alkalmazása körében fiatalokúnak kell tekinteni.¹³³

Nézzünk egy egyszerű példát! A Btk. 16. §-a alapján nem büntethető, aki a büntetendő cselekmény elkövetésekor a tizennegyedik életévét nem töltötte be, kivéve – kiragadva egy bűncselekményt a példa kedvéért – a testi sértés [Btk. 164. § (8) bekezdés] elkövetőjét, ha a bűncselekmény elkövetésekor a tizenkettedik életévét betöltötte, és az elkövetéskor rendelkezett a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással. A Btk. 164. § (8) bekezdése a testi sértés egyik minősített esete, amikor a testi sértés életveszélyt vagy halált okoz.

Tételezzük fel, hogy az elkövető 2003. április 29. napján született! Tételezzük fel azt is, hogy valamely iskolatársa sérelmére testi sértést követ el!

¹³¹ Be. 78. § (3) bekezdés

¹³² Ezt egy jogszabály-módosítással lehetne egyértelművé tenni.

¹³³ Más szemlélet érvényesül a polgári jogban, ahol a korlátozott cselekvőképesség elérése a 14. születésnap 0 órájától, a teljes cselekvőképesség (a nagykorúság) elérése a 18. születésnap 0 órájától számít.

De iurisprudencia et iure publico

- a) Ha 2015. április 29-én, tehát tizenkettedik születésnapján követi el a Btk. 164. § (8) bekezdés szerinti testi sértés bűntettét, gyermekkor miatt nem büntethető.
- b) Ha ugyanazt a bűncselekményt 2015. április 30-án követi el, akkor a büntetőeljárásban – még a vádemelést megelőzően – két pszichiáter és egy pszichológus fog szakvéleményt adni a beszámítási és belátási képességre vonatkozóan, s ezek megléte esetén vonható felelősségre az elkövető.
- c) Ha 2015. április 30-án elkövetett cselekménye nem a Btk. 164. § (8) bekezdése szerint minősül, mert jóllehet a testi sértést különös kegyetlenséggel követi el [Btk.164. § (6) bekezdés e) pont], de a cselekmény életveszélyt nem okoz, az elkövető felelősségre nem vonható, hiszen cselekménye nem tartozik a Btk. 16. §-ában meghatározott bűncselekmények közé.
- d) Ha a különös kegyetlenséggel elkövetett testi sértés 2017. április 29. napján, tehát az elkövető tizennegyedik születésnapján történik, ugyanaz a helyzet, mint a legutóbbi esetben, vagyis a cselekmény kívül esik a Btk. 16. §-beli bűncselekményi körön.
- e) Ha egy nappal a tizennegyedik születésnapját követően, azaz 2017. április 30. napján követi el különös kegyetlenséggel a testi sértést, akkor már felelősségre vonható, hiszen kiléptünk azon bűncselekményi körből, amelynek elkövetéséért a jogalkotó felelőssé teszi a 12–14 év közötti fiatalkorúakat.
- f) Ha a tizennyolcadik születésnapján követi el a testi sértés bármely formáját, a fiatalkorúakra vonatkozó speciális szabályok szerint vonható felelősségre.
- g) Ha a tizennyolcadik születésnapja másnapján, akkor a fiatalkorúakra vonatkozó enyhébb szabályok már nem vonatkoznak rá, legfeljebb a büntetés kiszabás során értékelhető enyhítő körülményként, hogy a bűncselekmény a fiatalkor felső határához közeli időpontban követte el.

E helyütt említem meg a Btk. 13. § (2) bekezdését, miszerint közvetett tettes az, aki a szándékos bűncselekmény törvényi tényállását e cselekményért gyermekkor, kóros elmeállapot, kényszer vagy fenyegetés miatt nem büntethető, illetve tévedésben levő személy felhasználásával valósítja meg. „*Másként megfogalmazva közvetett tettes az, akit felbujtóként vagy bűnsegédként kellene felelősségre vonni, ha a szándékos bűncselekmény diszpozíciószerű tevékenységét kifejtő személy tekintetében nem állna fenn büntethetőséget kizáró ok.*”¹³⁴ Közvetett tettesként felel, aki gyermekkorú személlyel hajtja végre a Btk. Különös Részében szabályozott valamely szándékos bűncselekményt. Ha azonban a gyermekkorú személy a Btk. 16. §-ában felsorolt bűncselekmények valamelyikét valósítja meg, akkor a fentieknek megfelelően vizsgálandó a bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátási képessége, s ennek megléte esetén tettesként, míg az őt az elkövetésre rábíró személy felbujtóként felel.¹³⁵

A 12–14 év közötti elkövetőre – mint fiatalkorú elkövetőkre – is alkalmazandók a Btk. XI. Fejezetében, továbbá a Be. XXI. Fejezetében foglalt speciális szabályok.¹³⁶

Anyagi jogi szempontból ez a következőket jelenti:

Azzal szemben, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizennegyedik életévét nem töltötte be – a Btk. 106. § (2) bekezdés második mondata alapján – büntetés egyáltalán nem, kizárólag intézkedés alkalmazható.¹³⁷ Az alkalmazott intézkedés célja elsősorban az, hogy a fiatalkorú helyes irányba fejlődjön, és a társadalom hasznos tagjává váljon, erre tekintettel az intézkedés

¹³⁴ BELOVICS et al. 2012. 322.

¹³⁵ BELOVICS et al. 2012. 323.

¹³⁶ A büntetőeljárás jogi szabályokat a bevezetőben megfogalmazott célkitűzésnek megfelelően – miszerint a 12–14 év közötti személyek büntethetőségét kívánom vizsgálni – nem tárgyalom.

¹³⁷ A Btk. 33. § (1) bekezdése szerinti büntetések: a) a szabadságvesztés, b) az elzárás, c) a közérdekű munka, d) a pénzbüntetés, e) a foglalkozástól eltiltás, f) a járművezetéstől eltiltás, g) a kitiltás, h) a sportrendezvények látogatásától való eltiltás, i) a kiutasítás.

De iurisprudencia et iure publico

megválasztásakor a fiatalkorú nevelését és védelmét kell szem előtt tartani.¹³⁸ Garanciális szabály, hogy fiatalkorúval szemben szabadságelvonással járó intézkedést – vagyis a javítóintézeti nevelést – alkalmazni csak akkor lehet, ha az intézkedés célja más módon nem érhető el.¹³⁹

A Btk. 63. § (1) bekezdése szerinti intézkedések a következők: a) a megrovás, b) a próbára bocsátás, c) a jóvátételi munka, d) a pártfogó felügyelet, e) az elkobzás, f) a vagyonekobzás, g) az elektronikus adat végleges hozzáférhetetlenné tétele, h) a kényszergyógykezelés. Mindezek mellett fiatalkorúval szemben intézkedésként javítóintézeti nevelés is alkalmazható.¹⁴⁰

A megrovás esetében nincs eltérés a megrovás „általános”, tehát felnőttekre irányadó szabályaihoz képest, vagyis ezzel az intézkedéssel a bíróság vagy az ügyész helytelenítését fejezi ki a jogellenes cselekmény miatt, és felszólítja az elkövetőt, hogy a jövőben tartózkodjon bűncselekmény elkövetésétől.¹⁴¹

Fiatalkorúval szemben próbára bocsátásnak bármely bűncselekmény esetén helye van,¹⁴² tehát a büntetési tétel felső határára tekintet nélkül.

Fiatalkorúval szemben jóvátételi munkavégzés akkor írható elő, ha az ítélet meghozatalakor tizenhatodik életévét betöltötte.¹⁴³ „Szerencsés” esetben tehát ez azt jelenti, hogy egy tizenkét éves elkövetővel szemben ez már nem alkalmazható intézkedés, ellenkező esetben ugyanis az eljárásnak négy éven át kell húzódnia ahhoz, hogy az ítélelhozatalkor az elkövető a tizenhatodik életévét betöltse.

A fiatalkorú a) a feltételes szabadság tartama, b) a próbára bocsátás próbaideje, c) a szabadságvesztés felfüggesztésének próbaideje, d) a javítóintézetből történő ideiglenes elbocsátás tartama, e) a vádemelés elhalasztásának tartama alatt pártfogó felügyelet alatt áll. A „pártfogó felügyelet alatt áll” kifejezésből következik, hogy itt a bíróságnak nincs mérlegelési jogköre, a pártfogó felügyelet a törvény erejénél fogva kötelező. Tekintettel arra, hogy a 12–14 év közötti elkövetővel szemben büntetést, így szabadságvesztést sem lehet kiszabni, az iménti felsorolás a) és c) pontja rájuk értelemszerűen nem vonatkozik.

Az elkobzás és a vagyonekobzás esetében nem fogalmaz meg speciális szabályokat a Btk. a fiatalkorú elkövetőkre vonatkozóan.

Az elektronikus adat végleges hozzáférhetetlenné tétele a Btk. 16. §-ában felsorolt bűncselekmények kapcsán elvileg szóba jöhet, de a cselekmények jellegére tekintettel nem tudok példaként felhozni olyan esetet, amikor ennek relevanciája lehetne.

A 12–14 év közötti elkövetővel szemben a kényszergyógykezelés alkalmazása kizárt, hiszen ha a büntetőeljárásban kirendelt szakértők megállapítják, hogy a terhelt beszámítási képességgel nem rendelkezik, akkor – ahogy fentebb írtam – a belátási képesség külön nem is vizsgálendő, és a büntethetőséget kizáró ok ez esetben is a gyermekkor (Btk. 16. §), nem pedig kóros elmeállapot (Btk. 17. §) lesz.¹⁴⁴

¹³⁸ Btk. 106. § (1) bekezdés

¹³⁹ Btk. 106. § (3) bekezdés

¹⁴⁰ Btk. 108. § (1) bekezdés

¹⁴¹ Btk. 64. § (2) bekezdés

¹⁴² Btk. 116. § (1) bekezdés

¹⁴³ Btk. 117. §

¹⁴⁴ Más szempontból is elgondolkodtató kérdés a kényszergyógykezelés alkalmazása a 12–14 év közötti elkövetővel szemben. A Btk. 78. § (1) bekezdése ugyanis a kényszergyógykezelés több együttes feltételét határozza meg: Személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó büntetendő cselekmény elkövetőjének kényszergyógykezelését kell elrendelni, ha elmeműködésének kóros állapota miatt nem büntethető, és tartani kell attól, hogy hasonló cselekményt fog elkövetni, feltéve, hogy büntethetősége esetén egyévi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést kellene kiszabni. A 12–14 év közötti fiatalkorúak személy elleni erőszakos büntetendő cselekményt természetesen elkövethetnek, hiszen ilyen az emberölés, illetve az életveszélyt vagy halált okozó testi sértés is. Előfordulhat az is, hogy a büntetőeljárásban kirendelt két szakértő megállapítja, hogy az elkövető kóros elmeállapotú, amelynek következtében tehát az elkövető nem büntethető. Fennállhat az a feltétel is, hogy hasonló cselekmény elkövetésétől lehet tartani. A kakukktójas éppen a következő feltétel, vagyis az, hogy „büntethetősége esetén egyévi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést kellene kiszabni?”. Ez a feltétel a 12–14 év közötti fiatalkorúak

Javítóintézeti nevelést a bíróság akkor rendel el, ha a fiatalok eredményes nevelése érdekében intézeti elhelyezése szükséges. Javítóintézeti nevelés nem rendelhető el azzal szemben, aki az ítélet meghozatalakor huszadik életévét betöltötte. A javítóintézeti nevelés tartama egy évtől négy évig terjedhet.¹⁴⁵

A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 2013-ban 93 437 felnőtt és 10 202 fiatalok bünelkövető volt. Hivatalos adatok egyelőre nincsenek arról, hogy a Btk. hatálybalépése után hány eljárás indult 12–14 év közötti fiatalokkal szemben. Nehéz lenne megmondani azt is, hogy a büntethetőségi korhatár leszállítása milyen hosszú távú hatásokkal jár majd.

„*A földrajzírók, Sossius Senecio, amikor ismereteiket meghaladó dolgokról esik szó, térképeik szélére ilyenféle megjegyzéseket írnak: »Ezen túl nincs más, csak víztelen sivatag, vadállatok tanyája«, vagy: »rejtett agyagos föld«, vagy »szkütha jégmező«, vagy »jégpáncéllal borított tenger.«*” – olvashatjuk Plutarkhosz Thészeuszról szóló életrajzában (Plutarkhosz: Thészeusz 1.). Nos, mivel jóslatokba nem szívesen bocsátkoznék a büntethetőségi korhatár leszállításának hatásait illetően, e kérdés kapcsán máris „szkütha jégmezőre” tévedtem.

IV. Az utolsó szó jogán

Fejlődés, visszafejlődés, egy helyben toporgás – így jellemezhetnénk (egyszerre mindhárommal) a gyermekkor ókortól napjainkig tartó, szüntelen mozgásban lévő történetét. A fentiekben láthattuk, hogy a gyermekkor megítélésében sok pozitív előjelű változás is történt, míg bizonyos kérdésekben inkább kisebb visszafejlődés, esetleg egy helyben toporgás jellemzi gyermekfelfogásunkat, vagy éppen a jogszabályok képzeletbeli világa és a jogszabályok tényleges érvényesülése, azaz a valóság között tátong áthidalhatatlannak tűnő szakadék. Szakadék, amelynek sziklái közé kitesszük gyermekeinket.

A gyermekkor történetének egyik legismertebb példája a Taigetoszra kitett gyermekeké, s magam is erre utaltam vissza a legtöbbszor. Nem véletlenül. Valóban rossz szokás volt ez? Tényleg kegyetlen? Én annyit állítok, hogy ez a szokás nem volt más, mint a korszellemnek megfelelő. Spártának erős és életképes katonákra volt szüksége. Spártában nem voltak gyermekjóléti szolgáltatások, vagy intézetek a fogyatékos gyermekek elhelyezésére. Spárta tehát kezdett valamit ezekkel a gyermekekkel: kitették őket a Taigetosz sziklái közé. Kevésbé szerették ettől a spártaiak a gyermekeiket? Vagy a spártai anyák talán nem sírtak kitett gyermekeikért? A válasz: nem szerették kevésbé, és talán sírtak is, de mindenki tudta, hogy csak erős gyermekek világrahozatala a cél, mert ezt kívánta a katonai demokrácia.

A korszellemnek – napjaink lidérceinek – megfelelő az is, amikor a nemzetközi és hazai jogszabályok által védett és támogatott fogyatékkal élő gyermekek nem tudják ténylegesen érvényesíteni az őket megillető jogokat, vagy amikor a nemzetközi tilalom ellenére háborúban szolgálnak gyermekeink, illetve amikor a család az erőszak közegévé válik. S hogy „*ment-e a jogszabályok által a világ elébb?*”¹⁴⁶ Talán azt mondhatnánk: inkább csak korunk szelleméhez igazodott.

Az egy helyben toporgás kapcsán felidézhetjük L. Frank Baumnak a Bevezetésben már hivatkozott meséjét, ahol a Madárijesztő és a Bádögember a következő párbeszédet folytatják (L. Frank Baum: Óz, a csodák csodája. 41.):

esetében soha nem teljesülhet, hiszen velük szemben – a Btk. fentebb már hivatkozott 106. § (2) bekezdése alapján – csak intézkedés alkalmazható. Mindezekből is az következik, hogy a 12–14 év közötti elkövetőkkel szemben kényszergyógykezelés nem alkalmazható.

¹⁴⁵ Btk. 120. § (1)–(2) bekezdés

¹⁴⁶ Utalás Vörösmarty Mihály „*Gondolatok a könyvtárban*” című versére, ahol a költő a könyvek kapcsán veti fel ugyanezt a kérdést.

De iurisprudencia et iure publico

– Akármint áll a dolog – szólta a Madárijesztő –, én mégis inkább eszet kérek, mint szívet, mert az esztelen a szívével sem tud mit kezdeni.

– Én már csak a szívnél maradok – felelt a Bádogember. – Az okosság nem boldogít, és a boldogságnál nincs jobb dolog a világon.

Mindkettőjüknek igaza van, különösen, ha ezt a gyermekekkel való bánásmódra vonatkoztatjuk. Tudjuk ezt akkor is, amikor a gyermekeket érintő jogszabályokat megalkotjuk, tudjuk akkor is, amikor orvosként vagy tanárként, esetleg gyakorló jogászként kerülünk kapcsolatba a gyermekekkel, és tudjuk szülőként is. Mégis sokszor olyan, mintha nem lennénk a sárga téglával kirakott utat, ami elvezet minket a Smaragdvárosba, ahol eszet és szívet is kaphatunk.

Hány gyermeket is érint mindaz, amit az eddigiekben ismerttettem?

Csak Magyarországon 2013-ban 34 891 volt a terhességmegszakítások, 16 497 a magzati halálozások száma. Mindemellett a Központi Statisztikai Hivatal 88 689 élve született csecsemőt tartott számon. A születéskor várható átlagos (becsült) élettartam férfiak esetében 72, nők esetében 78 év. Már csak a számok miatt sem mindegy tehát, hogy mi történik gyermekeinkkel az első 18 évben, hiszen a fiúk további 54, a lányok 60 éven át fogják cipelni azokat a súlyokat, amiket szülőként, tanárként, orvosként, ügyészként vagy éppen bíróként az ő vállakra helyezünk. Mindenki tehet egy keveset a maga eszközeivel és módján azért, hogy valóra váljon: „óriás leszel, csak hunyd be kis szemed”.

V. Hivatkozott irodalom

- ADLER, Freda– MUELLER, Gerhard O. W.– LAUFER, William S. (2002): *Kriminológia*. (Ford. Bódig Mátyás és B. Varga Éva.) Budapest (Osiris Kiadó).
- BELOVICS Ervin–GELLÉR Balázs–NAGY Ferenc–TÓTH Mihály (2012): *Büntetőjog I. Általános rész*. Budapest (hvgorac).
- BENEDEK Ferenc–PÓKECZ KOVÁCS Attila (2013): *Római magánjog*. Budapest–Pécs (Dialog Campus Kiadó).
- BESSENYŐ András (2003): *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*. Budapest–Pécs (Dialog Campus Kiadó).
- BODONYI Edit et al. (2006): *Család, gyermek, társadalom*. Budapest (Bölcsész Konzorcium).
- BRAUDEL, Fernand (1985): *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század*. (Ford. Pődör László.) Budapest (Gondolat).
- BRÉHIER, Louis (2003): *A bizánci birodalom intézményei*. (Ford. Baán István.) Budapest (Bizantinológiai Intézeti Alapítvány).
- BRÉHIER, Louis (2010): *A bizánci civilizáció*. (Ford. Bódogh-Szabó Pál.) Budapest (Bizantinológiai Intézeti Alapítvány).
- EVANS, Richard J. (2013): *A Harmadik Birodalom hatalmon*. (Ford. Sósokthy György és Szántó Judit.) Budapest (Park Könyvkiadó).
- FÖLDI András szerk. (2012): *Összehasonlító jogtörténet*. Budapest (ELTE Eötvös Kiadó).
- FÖLDI András–HAMZA Gábor (2000): *A római jog története és intézményei*. Budapest (Nemzeti Tankönyvkiadó).
- GERGELY Jenő (1982): *A pápaság története*. Budapest (Kossuth Könyvkiadó).
- HALMAI Gábor–TÓTH Gábor Attila szerk. (2008): *Emberi jogok*. Budapest (Osiris Kiadó).
- HERCZOG Mária (2007): *Gyermekebántalmazás*. Budapest (Complex Kiadó).
- HERCZOG Mária szerk. (2009): *Kézikönyv a gyermekjogi egyezmény alkalmazásához*. At: unicef.hu/wp-content/uploads/2014/10/Kézikönyv-a-gyermekjogi-egyezmény-alkalmazásához.pdf
- HOFFMANN Zsuzsanna (2009): *Antik nevelés*. Veszprém (Iskolakultúra).
- KÁKOSY László (2005): *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Budapest (Osiris Kiadó).
- KÁLMÁN Zsófia–KÖNCZEI György (2002): *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Budapest (Osiris Kiadó).

De iurisprudencia et iure publico

- KATONA András (2008): *Kora újkori egyetemes történelem (XV–XVIII. század)*. Budapest (Nemzeti Tankönyvkiadó).
- KATUS László (2014): *Európa története a középkorban*. Pécs (Kronosz Kiadó).
- KEREZSI Klára (1995): *A védtelen gyermek*. Budapest (Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet).
- KEY, Ellen (1976): *A gyermek évszázada*. (Ford. dr. Szilágyi Pál.) Budapest (Tankönyvkiadó).
- KÓNYA István szerk. (2014): *Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára I–III*. Budapest (hvgorac).
- LOUYOT, Alain (2000): *Gyermekek fegyverben*. (Ford. Lombár Izabella.) Budapest (Pont Kiadó).
- MACCULLOCH, Diarmaid (2011): *A reformáció története*. (Ford. Varga Benjámín.) Budapest (Európa Könyvkiadó).
- PATAKI Ferenc (1988): *Makarenko élete és pedagógiája*. Budapest (Tankönyvkiadó).
- PUKÁNSZKY Béla (2001): *A gyermekkor története*. Budapest (Műszaki Könyvkiadó).
- PUKÁNSZKY Béla–NÉMETH András (1997): *Neveléstörténet*. Budapest (Nemzeti Tankönyvkiadó).
- ROBERTS, Martin (1992a): *Európa története 1789–1914. Az ipari forradalom és a liberalizmus kora*. (Ford. Képes Júlia.) Budapest (Akadémiai Kiadó).
- ROBERTS, Martin (1992b): *Európa története 1900–1973. Az új barbárság kora?* (Ford. Bojtár B. Endre.) Budapest (Akadémiai Kiadó).
- RUNCIMAN, Steven (2005): *A kereszties hadjáratok története*. (Ford. Bánki Vera et al.) Budapest (Osiris Kiadó).
- SCHREINER, Peter (2002): *Bizánc*. (Ford. Bódogh Judit.) Budapest (Bizantinológiai Intézeti Alapítvány).
- STEIN, Peter (2005): *A római jog Európa történetében*. (Ford. Földi Éva.) Budapest (Osiris Kiadó).
- SZABÓ A. Ferenc (2011): *A Rátkó-korszak mítosza*. Rubicon, 2011/9–10.
- SZVÁK Gyula szerk. (2001): *Oroszország története*. Budapest (Pannonica Kiadó).
- ZLINSZKY János (1995): *Római büntetőjog*. Budapest (Nemzeti Tankönyvkiadó).

Egyéb felhasznált irodalom

Baum, Frank L.: *Óz, a csodák csodája*. (Ford. Beöthy Lídia.) Budapest, General Press Kiadó, 2012.

De iurisprudéntia et iure publico

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF LEGAL AND POLITICAL SCIENCES
IX. évfolyam, 2015/2. szám | Vol. IX, No. 2/2015

Grimm testvérek összegyűjtött meséi (Ford. Benedek Elek). At:
<http://mek.oszk.hu/10100/10149/10149.htm>

Hérodotosz (Ford. Muraközi Gyula): *A görög-perzsa háború*. Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
Justinianus császár Institúciói négy könyvben (Ford. ifj. Mészöly Gedeon). Budapest, 1939.

Montesquieu (Ford. Csécsy Imre és Sebestyén Pál): *A törvények szelleméről*. Budapest, Osiris – Attraktor, 2000.

Plutarkhosz (Ford. Máthé Elek): *Párhuzamos életrajzok I–II*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

Quintilianus (Ford. Adamik Tamás et al.): *Szónoklattan*. Pozsony, Kalligram, 2008.

Szent Ágoston (Ford. Dr. Vass József): *Vallomások*. At:
<http://mek.oszk.hu/04100/04187/04187.pdf>